

www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Gündelik Yaşamın İnşası Bağlamında Dinin Toplumsal Sermaye Gücü*

The Social Capital Power of Religion in the Context of the Construction of Daily Life

Fatih Kars** - Metin Özkul***

Abstract: The role of religion in social life remains on the agenda as one of the popular discussion topics of today as it was in the past. These discussions also arouse curiosity about what religion means in terms of establishing social relations for individuals, how important it is, and in which relationship and activity areas of daily life it is a reference source. This study does not deal with the otherworldly meanings of religion for individuals. Therefore, it has been discussed whether religion is used in social relations and activities, like all kinds of information used in daily life. It was also investigated whether the use of religion changes according to the demographic characteristics of individuals. The universe of this research, in which quantitative and qualitative research techniques are used together, is the central district of Isparta province and the rural areas within the borders of the mujawir area. The sample of the study determined with 99% confidence level and $\pm$ 5% margin of error, considering the population aged 18 and over living within the stated limits. The data obtained as a result of the application of the questionnaire created to test the hypotheses of the research to the subjects were analyzed using the chi-square independence test. Ethics committee approval was obtained from the the Social and Human Sciences Ethics Committee of Süleyman Demirel University (Decision no: 100/5 Dated: 28.12.2020). According to the results of the research; religion or religious values are among the criteria taken into consideration especially in terms of family relations, friendship and neighborly relations. On the other hand, although religious values are among the factors affecting the commercial relations established in working life and the relations established in the shopping processes, it cannot be said that religion has a decisive role in these relations. In addition, it was determined that the effect of religion on these relationships differed in terms of education level, occupational status, place of birth and marital status variables.

Structured Abstract: Religion throughout history; has been considered as important for the life of the group and society, sometimes regulatory, sometimes meaningful, sometimes directed to what should be or directed to what is expected to show. Religions have the feature of establishing a connection between the individual and the other world, which is a phenomenon that is believed to be because it is believed. However, religion has

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Metin ÖZKUL danışmanlığında Fatih KARS tarafından hazırlanan "Bir Sermaye Unsuru Olarak Dinin Toplumsal İlişki Biçimlerine Etkisi (Isparta Örneği)" başlıklı doktora tezinin alan araştırması verilerinin bir kısmından yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 100/5 sayılı ve 28.12.2020 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

** Sorumlu Yazar: Arş. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Corresponding Author: Res. Assist. Dr., Yozgat Bozok University, Faculty of Arts & Sciences, Department of Sociology
ORCID 0000-0002-2390-4673
fatih.kars@bozok.edu.tr

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Prof. Dr., Suleyman Demirel University, Faculty of Arts & Sciences, Department of Sociology
ORCID 0000-0003-2511-9780
metinozkul@sdu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kars, F. & Özkul, M. (2023). Gündelik yaşamın inşası bağlamında dinin toplumsal sermaye gücü. *Turkish Studies*, 18(1), 135-162. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.65826>

Received/Geliş: 19 October/Ekim 2022

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 20 March/Mart 2023

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY- NC 4.0

Published/Yayın: 25 March/Mart 2023

a content associated with the worldly in historicity, which is the religious belief; It brings to mind its functions for its role in social fields such as righteousness, goodness and regularity. The belief in religion, which guides or utilized in achieving social purposes in providing these functions, is considered as part of the cultural accumulation of society, regardless of its direct or indirect relationship with its resources. Social culture is the culture of individuals as far as it can be represented. The part of culture used within the limits of a certain time and space brings to mind social structures in sociology. However, according to Bourdieu, for example, the establishment of relations with the social environment for their own initiative and purposes by individuals. The fact that it is seen as a potential resource for its use required to be named as a social capital belonging to the individual. The study at hand has also dealt with religion as any type of information used in daily life and has attributed it to it a social capital feature that individuals use/spent when necessary. Therefore, it has been tried to explain the need to use the religion as a type of capital, which is partially or completely when individuals attempted to acquire a social environment and reproduce the environment in which they are reproduced.

In this study, the “mixed method” was preferred to use quantitative and qualitative research techniques together. The field data of the study were collected from the rural areas within the central district of Isparta and the boundaries of the container area. The sample of the study consists of 663 people determined by 99 %confidence level and ± 5 %error share, taking into account the population of 18 years and over within the specified boundaries. However, 703 people have been applied to 703 people in order to ignore the information provided by the incomplete and inadequate knowledge given by the subjects that may arise during the data collection process. In addition, in -depth interviews were held with 40 people determined from the subjects whose questionnaire was applied using the sample technique for the purpose. The data obtained as a result of the application of the questionnaire created to test the hypotheses of the study were analyzed using the chi-square independence test. Ethics committee approval was obtained from the the Social and Human Sciences Ethics Committee of Süleyman Demirel University (Decision no: 100/5 Dated: 28.12.2020).

According to the results of the research; In determining the person to be married, one of the most important features is to be honest and moral. Another point to be considered is that the person to be married is religious/faithful. On the other hand, these data are considered in terms of demographic characteristics; Apart from the gender variable, the most important features are significantly different in determining the person to be married according to other socio-demographic characteristics. Among the factors affecting domestic relations, the most stacked occurs in the option of ız Moral values ”. It is understood from the results of the research that another factor affecting these relations were religious values. According to the demographic characteristics of the sample group, it was seen that there were significant differences when the factors affecting domestic relations were taken into consideration. In the establishment of friendship relations, it is understood from the findings that the most important issue is to be honest and moral. Among the most important features for these relationships, it is religious/faithful. Another field of relationship in which religious or spiritual values care about is neighborhood relations. According to one third of the example group, it is important that religious belief is similar in terms of neighborly relations. When the results were examined in terms of relations established in commercial life, it was seen that the most important issues in commercial life were to be honest and not to profit. In addition, the majority of employers do not care about the religious beliefs of the people they establish relations in their business life. If it is necessary to evaluate the elements that are effective in determining the shopping places, it has been observed that the most product range and economic suitability are taken into consideration. On the other hand, there is a section that pays attention to the fact that the person to be shopping is religious. As a result; A significant impact of religion or religious values on domestic relations, friendship and neighborly relations can be mentioned. On the other hand, although it affects the commercial relations established in working life and the relations established in the shopping processes, it cannot be mentioned that religion has a decisive role in these relations.

Keywords: Sociology, social capital, family relations, friendship relations, neighborhood relations, commercial relations

Öz: Dinin toplumsal yaşamdaki rolü, geçmişte olduğu gibi günümüzün de popüler tartışma konularından biri olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Bu tartışmalar dinin, bireyler açısından toplumsal ilişkiler kurma bağlamında ne anlama geldiği, ne derece önemi olduğu ve gündelik yaşamın hangi ilişki ve etkinlik alanlarında referans alınan bir kaynak olduğuna yönelik merakı da uyandırmaktadır. Bu çalışma, dinin bireyler açısından

taşıdığı uhrevi anlamlarla ilgilenmemektedir. Dolayısıyla gündelik yaşamda kullanılan her türlü bilgi gibi dinin de toplumsal ilişki ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmadığı ele alınmıştır. Ayrıca dinin kullanımının, bireylerin demografik özelliklerine göre değişip değişmediği de araştırılmıştır. Nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada kullanıldığı bu araştırmanın evreni Isparta ili merkez ilçesi ve mücavir alan sınırları içindeki kırsal kesimdir. Araştırmanın örneklemini, ifade edilen sınırlar içinde yaşayan 18 yaş ve üzeri nüfus dikkate alınarak, %99 güven düzeyi ve $\pm$ %5 yanılğı payı ile belirlenmiştir. Araştırmanın hipotezlerini sınamak amacıyla oluşturulan soru formunun deneklere uygulanması sonucu elde edilen veriler ki-kare bağımsızlık testi kullanılarak analiz edilmiştir. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 100/5 sayılı ve 28.12.2020 tarihli kararına göre etik kurul izni alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; din ya da dini değerler özellikle aile içi ilişkiler, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri açısından dikkate alınan kıstaslar arasında yer almaktadır. Öte yandan çalışma hayatında kurulan ticari ilişkileri ve alışveriş süreçlerinde kurulan ilişkileri etkileyen faktörler arasında da dini değerler bulunmakla birlikte, dinin söz konusu ilişkilere yönelik belirleyici bir rolü olduğu söylenemez. Ayrıca dinin söz konusu ilişkilere olan etkisinin eğitim seviyesi, mesleki durum, doğum yeri ve medeni durum değişkenleri açısından farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, toplumsal sermaye, aile ilişkileri, arkadaşlık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, ticari ilişkiler

Giriş

Sosyal teoriyi oluşturan yaklaşımların belli başlıları genelde makro kuramlar ve mikro/özel kuramlar olarak sınıflandırılır. Daha somut örnekleriyle sosyoloji biliminde makro kuramların belli başlı temsilcileri olarak Durkheim, Marx, Weber gibi klasik sosyologlar ile Parsons kabul edilir. Bu sosyologlar, aynı zamanda yapısal işlevselci olarak da isimlendirilir ve bu isimlendirmeden de anlaşılacağı gibi toplumun makro düzeydeki yapısal özellikleri ve işlevlerine odaklanırlar. Mikro kuramlar ise bir yandan modern sosyoloji kuramları olarak sınıflandırılırken, diğer yandan da bu kuramların ilgi alanının bireyler arası ilişkiler ve küçük gruplar olduğu düşünülür. Mikro kuramlar, kendi içinde özgün paradigmalardan kaynaklanan bir çeşitliliği de içinde taşır. Bunlar arasında fenomenoloji, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, rasyonel seçim kuramları gibi isimlendirmeler öne çıkmaktadır (Ritzer & Stepnisky, 2015, s. 1-10). Sosyal teorinin gelişiminde kronolojik bir sıralamayı da temsil eden bu yaklaşımlar, sosyolojide araştırma konularına yönelik önceliğin ve bakış açılarının zamanla değiştiğini de gösterir. Dolayısıyla sosyoloji kuramcılarının paradigması, geçmişten günümüze ele alınan gerçekliklerin gittikçe genelden öze doğru, bütünlük gerçeklik anlayışından; farklılıkları ya da farklılaşmaları daha öncelikli araştırma konusu olarak gören bir anlayışa dönüşmüştür. Bu anlayışı daha çok öne çıkaran yukarıda adını andığımız mikro kuramlar, genel olarak bireylerin veya grupların bir arada yaşamalarına imkân veren eylemsel ilişki pratikleri kadar düşünme pratiklerini de analiz konusu yapmışlardır. Mikro kuramlar, toplumsal yapı ve kurumların olası ve olması gereken işlevlerine makro kuramlar kadar önem atfetmemişlerdir. Dolayısıyla mikro kuramlar, bireyler arası ilişki, etkileşim ve toplumsal ağların oluşmasındaki belirleyici etkiler olarak makro kurumsal yapılardan ziyade gerçek zamanlı yaşamın, onu paylaşan birey ve gruplarca nasıl inşa edildiği ve sürdürüldüğünü anlama çabasını daha çok öne çıkarmışlardır.

Toplumsal alanı anlamaya çalışan hemen her bilimsel disiplin, çoğunlukla kendi yöntemleriyle ve kendini temsil eden bilim insanlarının ürettiği kavramları dikkate alarak değerlendirmeler yapmaktadır (Aydemir, 2011, s. 6). Keza sosyoloji disiplini de kendi yöntem ve kavramlarını kullanarak toplumu ya da toplumsal yapıyı anlamaya, açıklamaya çalışmaktadır. Toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin yapısal kaynaklarını anlamak amacıyla son yıllarda kullanılan kavramlardan bazıları kültürel sermaye, sosyal sermaye gibi kavramlardır. Bilindiği gibi sermaye kavramı, geleneksel olarak ekonomi literatüründe kullanılan bir kavramdır. Bu bilim dalında iki tür sermayeden söz edilir; maddi sermaye ve beşeri sermaye. Maddi sermaye, üretim araçlarının tümünü kastederken; beşeri sermaye, üretim sürecinde yer alan işgücünün verimliliğini etkileyen bilgi, deneyim, beceri vb. niteliklerin toplamını ifade eder. Klasik sosyolojide maddi sermaye kavramı ilk

defa Marx tarafından tartışılmıştır. Ancak Marx'a göre maddi sermayenin üretim ilişkileri dışında toplumsal ilişkileri de ilgilendiren bir yönü vardır. Ona göre üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar, maddi sermayeyi temsil eden kapitalistlerdir. Bu sınıf, başta emeğinden başka bir gücü olmayan işçi sınıfını istismar etmek suretiyle varlığını ve etkinliğini büyütür ve tüm toplum üzerinde egemen bir güç haline gelir (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 60). Maddi sermayenin sosyal etkileşimleri belirleyici bir şekilde kullanımının, sosyal sermaye kullanımını çağrıştırdığı düşüncesinden yola çıkan bazı sosyologlar, sosyal sermaye kavramının ilk kullanıcılarından biri olarak Marx'ı gösterirler (Lin, 2001, s. 7).

Marx'ın maddi sermaye anlayışı ve ekonomi biliminin beşeri sermaye anlayışının alışılagelen biçim ve anlamını genişleten Bourdieu, maddi/beşeri sermayeyi, ekonomik gerçekliğin koşullarına işaret eden anlamından çıkararak, tüm toplum üyelerini nitelendirecek şekilde genişletmiş ve çeşitlendirmiştir. Ona göre tüm toplum bireyleri, az veya çok bütün sermaye türlerine sahiptirler ve bunlara sahiplik düzeyleri, toplumsal hiyerarşideki konumlarını belirler. Bu sermaye türleri maddi sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve sembolik sermayedir. Bourdieu, ekonomik sermayeyi, bireylerin sahip olduğu para veya diğer maddi değerler toplamı şeklinde tanımlar (Bourdieu, 1986, s. 242). O, Marx'ın bakış açısından esinlenerek, maddi sermayeyi, hiyerarşik bir toplumsal düzen kuran ve eşitsizlik üreten bir güç olarak ifade etmiştir (Bourdieu, 1996, s. 270). Bourdieu'nun diğer sermaye türlerinden biri olan kültürel sermayeden kastı; bireylerin bilgi birikimidir. Bundan dolayı 'bilgi sermayesi' olarak da isimlendirdiği kültürel sermayeyi, ampirik çalışmalarından biri olan eğitim eşitsizliklerini açıklamak için kullanmıştır (Bourdieu & Passeron, 1990; akt: Field, 2008, s. 22). Bourdieu'nun kullandığı ve çalışmamızın da odağı olan diğer bir kavram ise sosyal sermaye kavramıdır. Bourdieu'ya göre sosyal sermaye, kısaca toplumdaki hâkim grupların, birbirleriyle kurdukları ilişki süreçlerinde yarışabilmelerini sağlayan ya da birbirlerine karşı farklılık yaratıcı ve dolayısıyla prestij kazandırıcı olarak kullandıkları değerlerin tümü anlamına gelmektedir. Bunu toplumun tüm üyeleri açısından genişletmek gerekirse; sosyal sermaye, bireyin içinde bulunduğu toplumsal 'alan'daki kendi ilişki ağlarını kurarken ve sürdürürken kullandığı değerlerin tümüdür (Bourdieu & Wacquant, 2014, s. 108). Sosyal sermaye kavramına günümüzdeki anlamını kazandıran temsilcileri, Bourdieu'nun dışında, Coleman ve Putnam'dır. Coleman, Bourdieu'dan farklı olarak, sosyal sermayeyi, toplumdaki dezavantajlı grupların da sahip oldukları önemli kaynak olarak görür. Putnam ise sosyal sermaye kavramını tanımlarken, bireylerin kendi toplumsal gruplarında ve diğer toplumsal ilişkilerinde görev/rol inşasında ve ifasında kullandıkları değer, norm ve güven unsurlarının kaynağı olan süreçlere işaret eder (Field, 2008, s. 1-57) Bourdieu'nun kullandığı sembolik sermaye ise tüm sermaye türlerinin bir bileşimi olup, bireylerin tutum, konuşma ve beden dili kullanımını gibi özelliklerinde yansıma bulan ve sahip olduğu habitus çerçevesinde; toplumsal prestijini ve tanınırlılığının inşasında ve sürdürülmesinde kullandığı özellikleridir (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 108).

Çalışmada kullanılan odak kavramlardan birisi de dindir. Din, sosyoloji literatüründe, toplumların, tarihsel anlamda, bütün zaman ve mekânlarında var olan ve toplumsal yaşam üzerinde en geniş etkilere sahip bir kurum olarak nitelendirilmiştir. Örneğin Durkheim'a göre din kurumu, birçok kurumun da içinden çıktığı toplumsal bir kaynaktır. Durkheim, dinin önemli işlevlerinden birisi olarak, bireylerin, ideal bir yaşam tarzını tasavvur etmelerini ve bu tasavvurun verdiği güçle bu dünyadaki olumsuzluklara, düzensizliklere, yetersizliklere uyumlu hale gelmelerini sağlamasını gösterir. Toplumsal sermaye kavramı açısından değerlendirildiğinde din; değer inşa eden, norm koyan ve güven ortamı sağlayan, toplumsal ilişki, etkileşim ve ağların oluşmasını kolaylaştıran bir olgudur. Durkheim'a göre dini tasavvurların; toplum içindeki çeşitli grup, sınıf veya kategorilerce sembolleştirilmesi ve ortak ritüeller ve kolektif coşkunun filizlendiği toplumsal ortamlar aracılığıyla taşınması, dinin toplumsal gerçeklikte bütünleştirici bir işlev kazanması anlamına gelir (Durkheim, 2010). Ayrıca din, dünyayı açıklama amacına yönelik bir fikirler sistemidir ki, bu anlamda bilimin de ilk kaynağını temsil eder. Durkheim nasıl ki, modern bilim merak, araştırma, açıklama ve

anlamlandırmayı bilimsel araştırmanın motivasyonel kaynakları olarak kabul ediyor ise dinin de toplumun bütün üyeleri açısından benzeri bir işleve sahip olduğunu belirtir (Durkheim, 2016, s. 214-215). Durkheim'in bu düşüncesi konumuz açısından önemlidir. Zira bilimsel bilgi birikimi azaldıkça olup bitenleri açıklama ve şekillendirme ihtiyacı (toplumsal ilişki ve etkileşimler), deneyimlerle kazanılan bilgi ile ya da ortaklaşa bilgi kaynağı olarak da işlev gören din yoluyla giderilir. Dinin bu özelliği, biraz incitici bulunsa da Marx tarafından da vurgulanmaktadır. Karl Marx üretici emeğin sömürüsüne dayanan kapitalist ilişkiler sistemi içinde, dinin araçsallaştırıldığını düşünür. Böylece din kapitalist sistem tarafından sömürülen proleteryanın bilinç kazanmaması, olan biteni kabullenmesi, kanaatkâr bir tutum oluşturması için kullanıldığını düşünür. Bundan dolayı din için "halkın afyonudur" yargısını ileri sürer (Marx & Engels, 2002). Karl Marx'ın bu iddiası dinin, sömürülen proleteryanın hem sosyal sermayesi olduğu hem de onun beslendiği ve ilişkiler yoluyla taşındığı bir kültürel sermaye olarak anlaşılabilir. Bu da Marx'ın, dinin sosyal sermaye potansiyeline; sömürülen bireyler açısından, düşük bir yaşam kalitesinin stabil özelliklerinin kabulünde ve sürdürülmesinde kullanıldığını ima eden olumsuz bir işlev yüklediği anlamına gelmektedir.

Yöntemsel olarak Marx ve Durkheim'dan farklılaşmakla birlikte, Weber de yapısal işlevselci kabul edilir (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 112). Weber, dini, geleneksel ve çoğu zaman da karizmatik otoritenin meşulaştırıcı bir aracı olarak görmenin yanında, özellikle ekonomik gelişmenin potansiyel motivasyon kaynaklarından biri olup olmaması bağlamında tartışır. Ancak O, dinin, ekonomik gelişmeye yönelik motivasyonel etkisinin, sadece Hristiyanlık içinde Protestan itikat ve ilkelerini içselleştirmiş kapitalist Protestanlarda olduğu sonucuna varmıştır (Weber, 2017). Weber'in eserlerinde, dinin, sosyal bir sermaye özelliği olup olmadığı açıkça ele alınmasa bile, görece farklı oranlarda, toplumun diğer yaşam alanlarına yönelik önemli etkilerinin olduğuna dair bir düşüncenin ileri sürüldüğünü söylemek mümkündür (Weber, 2016). Weber'in düşüncelerinde sosyal sermayenin fikri altyapısı, bir dereceye kadar, statü gruplarını tanımlamak veya sınıflandırmak için önemli kabul edilen "yaşam biçimine" yapılan vurguda görülmektedir. Ayrıca Weber'in eserlerinde, üzerinde özellikle durduğu zihniyet, kültür ve eylemin motivasyonu gibi kavramlar, kendisinden sonraki sosyolojik söylem ve analizlerde, sosyal sermaye konusunun birer ilgi alanı haline gelmiştir (Field, 2008, s. 7-8; Eşki, 2009, s. 6).

Din kurumunu, sosyal sermayenin potansiyel bir kaynağı olarak değerlendiren klasik sosyologların düşünceleri, sonraki işlevselciler tarafından da korunmuştur. Örneğin Parsons'a göre din, kültürün bireyler tarafından içselleştirilmesini ve korunarak sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan, bireylerin davranışlarını yönlendiren ve bu bağlamda sosyal ilişkilere kaynaklık eden bir kurumdur (Parsons, 1964; Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 243-244). Benzer bir bakış açısıyla günümüz işlevselcilerinden biri olan Yinger de dini, bireylerin ya da toplumsal grupların, gündelik hayatın temel problemlerine çözümler üretmek için bir araç olarak kullandıkları inanç ve pratikler sistemi şeklinde tanımlamaktadır (Yinger, 1961, s. 9). Dini, toplum içerisindeki bütünleştirici fonksiyonunu dikkate alarak araştıran diğer yapısal işlevselciler ise din olgusunu sosyal bütünleşme, çatışma ve değişmeye etkisi açısından tanımlamışlardır (Köktaş, 1993, s. 35). Özellikle sosyal bütünleşmeyi sağlayan, bireysel davranış veya eylemleri belirleyen ya da etkileyen veya bir değer kategorisi olarak işlev gören, kısacası bir anlam sistemi oluşturan bütün düşünce ve davranış biçimleri, yapısal işlevselciler tarafından "din" olarak kabul edilmektedir (Taş, 2016, s. 41). Sonuç olarak işlevsel açıklamalarda din, birey ve toplum hayatında yerine getirdiği işlevlerinden, daha açık bir ifadeyle birey ve toplum için sağladığı yararardan hareket edilerek tanımlanmaktadır (Taş, 2016, s. 39; Kurt, 2008, s. 75).

Mikro (özel) yaklaşımlar da sosyal sermayeyi gündelik hayatın önemli bir parçası olarak kabul etmekte ve dinin toplumsal sermaye potansiyeline doğrudan veya dolaylı bir şekilde değinmektedirler. Örneğin yukarıda sosyal sermaye kavramını açıklarken referans gösterilen Bourdieu'ya göre din, bireylerin birbirleriyle ya da gruplarla olan iletişim ve etkileşimlerinin temelini

oluşturmak suretiyle toplumsal sermayenin bir kaynağı olarak işlev görür (Swartz, 1997, s. 1; Gözaydın, 2014, s. 389). Mikro yaklaşımlar, yapısal işlevselci yaklaşımların ileri sürdüğü toplumsal olgunun bireyi sınırladığı ve eylemlerini belirlediği düşüncesini reddeder. Diğer bir deyişle yapısal işlevselcilerin Kantçı anlamda ‘bireyin otonomi yetisini’ dikkate almadıkları düşüncesinden yola çıkarak (Doğan, 2012, s. 32), bireylerin, beklenti ve amaçları çerçevesinde, algıladıkları uyarıcılara özgün anlamlar yükleyebildiklerini ve bu anlamların içerildiği eylemler üretmek karşılık verebildiklerini kabul eder. Örneğin; fenomenolojik yaklaşımın sosyolojideki kurucusu olarak kabul edilen Schütz, bireyi çevreleyen ve kültürel bir geçmişe sahip olan yapısal unsurlar da dâhil olmak üzere, bireyin yaşam dünyasının içeriğini oluşturan her şeyin, deneyimlenebildikleri kadarıyla, yeniden anlamlandırılarak bilinçte tekrar tekrar inşa edildiğini ve bireyin, eylemlerini de bu inşa edilmiş anlamlardan, kendince, en uygunu doğrultusunda oluşturduğunu düşünür. Kültürel/yapısal unsurlar da tarihsellik içinde, tek tek tarihsel aktörlerin deneyimledikleri zaman mekân koşullarında oluşmuş, öznel arası deneyimlerle de, içinde yaşanılan gündelik hayatın ortak bir unsuru haline gelmiştir (Doğan, 2012, s. 93-100). Ortak anlamları olan ve sosyalleşme mekanizmalarının etkisi doğrultusunda diğer bireylerle birlikte kabul edilen kültürel/yapısal unsurlar, gündelik hayatın, Berger’in tanımlamasıyla objektif gerçekliğin bir parçası olarak düşünülür (Berger & Luckmann, 2008, s. 31-43). Schütz’e göre her yeni kuşağın bireyleri geçmişten farklı ve toplumsallığın da içinde yaşandığı zaman ve mekân koşullarına doğarlar (Doğan, 2012, s. 99). Geçmişte oluşmuş ve bireye aktarılan anlamlar, yeni koşullarda bireylerin ‘Niçin?’ ve ‘Nasıl?’ gibi sorularına tatmin edici cevaplar veremediği zaman bireyler, deneyimlerine yeni anlamlar ekleyerek, ‘Şunun için’, ‘Çünkü...’ gibi açıklamalarla temellendirdikleri eylemleri üretmeye gereksinim duyarlar. Yeni anlam içerikleriyle üretilen eylemler, öznel arası deneyimlerle yeni yapısalıkların da oluşmasına bir basamak teşkil eder (Sofuoğlu, 2009, s. 172-176).

Din, tarihsel olarak oluşmuş objektif gerçekliğin bir unsuru olsa da, özsel sosyolojinin bu bağlamında zaman ve mekân koşullarına göre bireysel anlamlandırmalarla yeniden inşa edilen ve bu haliyle biraz önce de değinildiği gibi ‘-için’, ‘çünkü’ gibi bireysel gerekçelendirmeleri temel alan eylemlerin oluşmasında etkili bir fenomen olarak işlev görür (Sofuoğlu, 2009, s. 172-176) Dolayısıyla yapısalcıların bireyin dışında olarak gördükleri, fenomenologların ise bir yönüyle objektif gerçekliğin, diğer yönüyle bireysel subjektif gerçekliğin parçası olarak ifade ettikleri din, genel olarak özsel sosyolojik anlayışta; bireyin kendisine dayatılan ve ona uygun bireysel eylemlerin üretilmesine yol açan değil, tek tek bireylerin deneyimledikçe özgün anlamlar yükleyebildiği, zaman ve mekân koşullarındaki değişimlere bağlı olarak bu anlamlara yenilerini ekleyebildiği, bireysel yaşam dünyasının duygusal/bilinçsel bir unsurudur.

Bu çalışmanın iddiası da bilimsel bilgi kaynaklı kültürel sermayeye düzeyinin düşük olduğu toplumlarda; bireyler açısından, en çok ortaklaşılacak kültürel sermaye unsurunun din olduğu ve dinin aynı zamanda sosyal sermaye düzeyleri anlamında, bireylerin gündelik yaşamlarında; sosyal ilişki ve etkileşimlerin oluşturulma potansiyellerini eyleme dönüştürmede başat şekilde kullanıldığına yöneliktir. Bu iddianın, modernleşme sürecini yaşayan ancak henüz geçiş toplumu özellikleri gösteren toplumlarda sınanması gereken bir hipotez olarak dikkate alınması gerektiği düşünülmekte ve bu çalışmanın ampirik verileri de böyle bir iddianın bilimsel bir hipotez olarak sınanıp sınanmadığına yönelik tartışılmaktadır. Zira din kurumunun temsil ettiği mitoloji, inanç, ibadet özellikleri, kullanılan semboller ve ilgili seremonik eylemler gibi kültürel özellikler, sosyalleşme sürecinde en etkin ve en yaygın aktarılan, bu nedenle de en fazla ortaklaşılacak özelliklerdir. Dolayısıyla bu makalede, bireyler açısından diğer sermaye özelliklerinin gündelik hayatı kaliteli bir şekilde inşa etme ve sürekli hale getirmede yetersiz kaldığı durumlarda, kültürel bir sermaye olarak dini (din kültürünü) refere eden bir sosyal sermaye kullanımının öne çıkacağı düşüncesinin ne denli geçerli olduğu, ilgili literatüre yansıyan bilgiler de dikkate alınarak belirlenmeye çalışılacaktır.

Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli ve Toplumsal İlişkilerdeki Rolü

Gerçekte din, toplumun yapısal unsurlarından biri olarak toplumsal bir kurumdur ve toplumun inanç ve değerlerini içinde barındırır. Öte yandan, toplumun hemen tüm üyelerince temsil edilen din, toplumsal ilişkilerin kurulmasında ve sürdürülmesinde de en yaygın ve en sık kullanılan toplumsal değerleri içinde barındırır. Din, bireylerin ya da toplumsal grupların yaşamlarına yön veren veya bireylerin belli bir yönde hareket etmelerini sağlayan ve düşünce sistemlerini etkileme gücü olan sosyal bir kurumdur (Gökçe, 2007, s. 225-226). Söz konusu gücü nedeniyle din, özellikle bireyler arası ilişki ya da etkileşimlerin kurulmasında oldukça etkilidir.

Din, bireyler tarafından gündelik ilişkilerde kullanılan ve onların yaşam dünyalarını oluşturan anlam kategorilerinin oluşmasında rol oynayan referans çerçevelerinin ya da bilgi stoklarının önemli bir parçasıdır (Schütz, 2018, s. 87-89; Berger, 2015, s. 89-95; Özalp, 2017, s. 105-106). Referans çerçevesi olarak din, bireyler arası ilişkilerde güvenilir bir ölçüt olarak işlev görmekte ve bu nedenle bağ oluşturu bir araç olarak kabul edilmektedir. Zira dini sembol veya ifade biçimleri aracılığıyla oluşan bağlar, bireyler arasında kurulan ilişkilerin genişlemesine ve sıklaşmasına neden olmaktadır (Özalp, 2017, s. 105-106).

Toplum, bireylerin iletişim ve etkileşimleri, davranış ve eylemleri konusunda derinlemesine düşünüş ve analizlerinin bir ürünüdür. Toplum veya sosyal organizasyon, bireylerin hem birbirleri ile hem de toplumsal gruplarla olan etkileşimleri sonucunda oluşmaktadır. Bu sosyal organizasyon içinde yer alan kurum veya değerler ise toplumsal ilişki ve etkileşimlerin kurulması ve sürdürülmesinde bir referans olarak kullanılmaktadır. Zira söz konusu kurum veya değerler, hem bireylerin düşüncelerini kuramsallaştıran sembolik ilişkiler ağı olma niteliğine sahiptir hem de kalıcı düşünce ve davranış kalıplarını muhafaza ederek toplumsal bütünleşme ve dengeyi sağlamakla önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Din kurumunu da bu kapsamda değerlendiren Cooley'e göre din, özellikle birincil sosyal ilişkilerin kurulmasında ve bu ilişkilerin sürdürülmesinde oldukça önemli bir faktördür. Bu tür samimi ve içtenliğe dayanan birincil sosyal ilişkilerin kurulması, özellikle dini inancın önemsendiği veya kutsallığın baskın olduğu toplumlarda daha kolay olmaktadır. Bunun nedeni, söz konusu toplumlarda yaşayan bireylerin inançsal aidiyet hassasiyetlerinin ve hayata bakışlarının aynı doğrultuda oluşudur. Böyle bir toplumda bu durum, bireyleri zihinsel ve duygusal olarak birbirlerine bağlar (Özalp, 2017a, s. 618-619).

Berger, insanı ve manevi kültürü toplumsal yapının kurucu unsurları arasında gösterir. Toplumsal yapının temel kurucusu ya da başlatıcı faili olarak insana ve onun sahip olduğu manevi kültüre işaret ederken Berger, aslında toplumsal kültürün gündelik yaşamda bireyleri ve sosyal grupları bir şekilde etkilediğine, yani dinin sosyal gerçekliğine işaret eder. Manevi kültür ya da din, toplumun öyle bir unsurudur ki; bireylerin birbirleriyle ya da toplumsal gruplarla olan karşılıklı ilişkilerine temel oluşturur. Öte yandan toplum, eylem halindeki aktörler tarafından oluşturulur ve sürdürülür. Buradan yola çıkarak denilebilir ki; din, eylem halindeki bireylerin ilişki ve etkileşim kurmalarına yardımcı olarak toplumun hem oluşum sürecinde hem de sürdürülmesinde etkin bir rol oynamaktadır (Berger, 2015; akt: Özdemir, 2017, s. 14).

Din, toplumun yaşam tarzına ilişkin genel hatları belirleyen ve tanımlayan, normatif bir biçimde talimat ve yön veren, sosyal, kültürel ve ideolojik anlamları topluma mal eden bir olgudur (Mardin, 1992, s. 93; Günay, 2012, s. 579). Kutsal anlam/anlamlar taşıyan kültürel bir değer olarak din, aynı zamanda bireylere hitap ederek davranışlarını şekillendirmekte ve onların davranışlarının değerlendirilmesine yönelik standartların ve ölçütlerin oluşturulmasına kaynaklık etmekte, bu sayede bireylerin toplumsal ilişki ve etkileşimlerini etkilemektedir (Bodur & Çapcıoğlu, 2016, s. 122; Odabaşı, 2014, s. 145). Özellikle geleneksel toplumların sosyal ve kültürel yapısını tümüyle şekillendiren bir unsur olarak din, başta aile içi ilişkiler olmak üzere, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerini etkilemektedir. Söz konusu toplumlarda aileyi veya aile içi ilişkileri etkisi altına alan din, buna bağlı olarak özellikle evlenme ile ilgili süreçlere belirli bir yön vererek, toplum örgütlenmesinin

en küçük birimi olan ailenin ve bir bütün olarak toplumun sürekliliğine ve yeniden üretilmesine en önemli katkıyı yapan kurumsal bir rehber olarak hizmet etmektedir (Güneş, 2014, s. 157).

Toplumsal ilişki ve etkileşimlerin oluşmasına kaynaklık eden bir değerler dizgesi olarak din; toplum tarihçesinde çeşitli anlam içerimlerini oluşturarak günümüz kuşaklarına aktarılan bir kültürel sermaye türü olduğu kadar, toplum üyelerinin diğer bilgi türlerine göre en yaygın şekilde temsil ettikleri ve çeşitli toplumsal sınıf, statü ve katmanlar içinde yaşamlarını sürdüren bireylerin birbirleriyle kurdukları toplumsal ilişkilerde kullanılan bir toplumsal sermayedir (Acar & Başar, 2015, s. 831-834). Daha önce de kısmen değinildiği gibi toplumsal sermaye kavramının en önemli yapı taşı 'güven' kavramıdır. Bu durum, toplumsal sermaye kavram veya teorisiyle ilgili tanım veya açıklamalarda da görülmektedir. Örneğin toplumsal sermayeyi oluşturan unsurlar ifade edilerek yapılan bir tanımlamada güven kavramı şöyle geçmektedir; "bireyler arasında duyulan güven, etkili ve güçlü iletişim ve çevre ağı ile bir arada bulunmayı oluşturan ortak değerler, aidiyet ve aynılık duygusu..." anlamına gelmektedir (OECD, 2001, s. 41; Altay, 2007, s. 339; Kunduracı, 2012, s. 195). Güven duygusu, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinin tekrarlanmasına ve sürekliliğinin sağlanmasına yol açar. Diğer bir anlatımla güven duygusunun varlığı, bireylerin birbirlerinden beklentilerinin ve bu beklentileri tatmin eden eylemlerin benzer koşullarda, benzer şekilde tekrarlanabiliyor olmasını sağlar (Field, 2008, s. 87-91). Benzer eylem ve beklentilerin bireylerin asgari ortak davranış ölçütlerini ve değerlerini içeren dini referanslara dayalı olması ise dinin, sosyal sermaye birikimin en önemli, toplumda geniş kabul gören ve bireysel ilişki ve eylemleri meşrulaştırıcı, rıza sağlayıcı bir kaynak olarak görülmesine neden olur (Yavuz, 2013, s. 55).

Gündelik yaşamda bireylerin birbirleriyle veya gruplarla kurdukları ilişkilerin ya da toplumsal grup veya kurumların kendi aralarında meydana gelen etkileşimlerin ve nihayet toplumlar arasında kurulan ilişkilerin her geçen gün daha çeşitli boyut ve derinlik kazanmasına ve bu kişi, grup ve toplumların ortak amaçlarının gerçekleşmesine kadar her aşamada güvenin varlığı ve düzeyi oldukça belirleyici ve önemlidir (Kunduracı, 2012, s. 195-196). Öte yandan güveni inşa eden veya belirleyenlerin ne/neler olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşlerin bir kısmı, güvenin temel belirleyicisi olarak dini kabul etmekte ve bu konuda dine odaklanmaktadır (Duman & Alacahan, 2011, s. 183). Örneğin Wiernik, bu konuyla ilgili bir çalışmada güvenin oluşumu, gelişimi ve sürdürülmesi bakımından dinin önemli bir kaynak olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Wiernik'e göre bir kimsenin dindarlığı güven unsurunu olumlu anlamda etkileyerek sosyal sermaye birikimini de etkiler (Wiernik, 2011, s. 20; akt: Yavuz, 2013, s. 57). Bir başka araştırmacı Yeung'a göre bir kimsenin dine olan bağlılığının derecesi, onun başkalarıyla olan güven ilişkisini etkilemektedir (Yeung, 2004, s. 403; akt: Yavuz, 2013, s. 57).

Gündelik hayatta bireylerin aile içi ve çalışma hayatlarında kurdukları ilişkiler ile arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri, diğer çıkar odaklı ilişkiler dikkate alındığında görece daha anlamlı ve daha sürekli ilişkilerdir. Ancak modern yaşamda bireysel ihtiyaçların ve bunları karşılayacak seçeneklerin çokluğu, çoğu ilişkilerin tanıdık olmayan, yabancı ya da daha az sıklıkla karşılaşılan bireylerle kurulmasını gerektirmektedir. Aynı toplum üyelerinin ortak bir paydası olarak din, güvene dayalı ilişki kurmanın zorlaştığı modern toplumda potansiyel olarak kolaylaştırıcı bir rol oynama gücüne sahiptir (Arslan, 2016, s. 318). Diğer bir anlatımla, dinin toplumsal yaşamdaki belirleyiciliği ya da etkinliği, sekülerizasyon sürecinin yaygınlaştığı günümüzün modern toplumlarında da bir şekilde varlığını korumaktadır. Zira din, aile ve diğer duygusal bağlılık içeren enformel veya geleneksel kurumlar yoluyla toplumdaki hemen her bireyin sosyalleşmesinde rol oynayarak, belli bir dini inancın ortak unsurlarının eşit ya da birbirine yakın veya benzer şekilde temsil edilmesini sağlayabilmektedir. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi bugünün modern toplumlarında da bireylerin kurdukları toplumsal ilişkilerin ve davranış ya da eylemlerinin meşru kabul edilmesi, dinin onlara karşı takındığı tavırla yakından ilgilidir (Akyüz, 1997, s. 276).

Sonuç olarak bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen birtakım kuralları bünyesinde barındıran dinler, öteden beri toplumların içine nüfuz ederek onları düzenleyebilme potansiyeline sahiptirler. Bu anlamda din ya da dini inançlar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, içerdikleri değerler çerçevesinde bireyleri veya toplumsal grupları yönlendirme, sosyal ilişkileri etkileme ya da belirleme gücünü bünyesinde bulunduran en önemli olgu özelliğini sürdürmektedir (Abuzar, 2011, s. 146-147).

Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Bu araştırmada, toplumsal ilişkilerin kurulmasında veya sürdürülmesinde dinin ya da dini değerlerin bir dayanak veya referans olarak kullanılıp kullanılmadığı sorusu ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle bu çalışma, sosyal bir çevre edinirken ve bu çevreyi yeniden üretirken bireylerin, dini değerleri dikkate alıp almadıklarını ya da toplumsal ilişkilerde dini değerlere ne denli müracaat etmek ihtiyacını hissettiklerini anlamak ve açıklamak amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın temel problemi ve alt problemleri şöyledir:

Sosyal ve kültürel bir değer ölçütü olarak dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin demografik ve toplumsal özelliklerinin nitelikleri ve bu niteliklere yüklenen toplumsal sorumluluk ve rollere göre değişmekte midir?

- ✓ Dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin biyolojik ve toplumsal yaş rollerine göre değişmekte midir?
- ✓ Dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin eğitim seviyelerine göre değişmekte midir?
- ✓ Dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin cinsiyetlerine ve toplumsal cinsiyet rollerine göre değişmekte midir?
- ✓ Dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin medeni durumlarına, medeni durumlarının etkilediği koşullara ve yüklenen toplumsal rollere göre değişmekte midir?
- ✓ Dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin sahip olduğu meslekleri, mesleki rolleri ve meslek etiğinin gereklerine göre değişmekte midir?
- ✓ Dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin doğum yerlerine göre değişmekte midir?

Araştırmanın temel problemi dikkate alınarak oluşturulan temel hipotez ise şöyledir: Sosyal ve kültürel bir değer olarak dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin demografik ve toplumsal özelliklerinin nitelikleri ve bu niteliklere yüklenen toplumsal sorumluluk ve rollere göre değişir.

Bu kapsamda yürütülen araştırmada nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada kullanıldığı “karma yöntem” tercih edilmiştir. Dolayısıyla nicel araştırma tekniği olan anket tekniği/soru formu ile nitel araştırma teknikleri arasında yer alan derinlemesine görüşme/mülakat tekniği birlikte kullanılmıştır. Alan çalışması için araştırmanın temel problemleri ve hipotezi doğrultusunda soru formu oluşturulmuştur. Ancak bu form oluşturulmadan önce dinin ya da dini değerlerin toplumsal ilişkilerdeki rolüne ilişkin birçok kaynak taranmıştır. Bunun sonucunda konumuz açısından derinlemesine analiz imkânı veren sorular derlenmiştir. Alan çalışmasında nicel ve nitel araştırma teknikleri art arda kullanılmıştır. Yani önce soru formu uygulanmış, daha sonra derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alan çalışması için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 100/5 sayılı ve 28.12.2020 tarihli etik kurul izni alınmıştır.

Soru formu ve görüşme teknikleri vasıtasıyla araştırma konusu hakkında daha derinlikli ve birbirini tamamlayıcı veriler elde edilmiştir. Soru formu kullanılarak elde edilen verileri doğru bir

şekilde değerlendirebilmek için bilgisayar destekli istatistik programlarından yararlanılmıştır. Çapraz tabloların (crosstabs) değerlendirilmesinde ki-kare bağımsızlık testi kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken, araştırmanın temel problemi ve varsayımı doğrultusunda oluşturulan soru formu vasıtasıyla elde edilen deneklerin özellikleri ve düşünceleri nicel bir şekilde belirlenirken, derinlemesine görüşmeler aracılığıyla elde edilen verilerle de, söz konusu özellikler ve düşünceler arasındaki ilişki yorumlanmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bir başka ifadeyle, nicel verileri daha detaylı bir şekilde yorumlamak ve açıklamak için nitel veriler kullanılmıştır.

Araştırmanın uygulama yeri, Isparta ili merkez ilçesi ve mücavir alan sınırları içindeki kırsal kesimdir. Araştırmanın uygulama yeri olarak Isparta ilinin seçilmesindeki en önemli sebep, bu ilin geleneksel ve modern toplumlara ait sosyal ve kültürel birtakım özellikleri birlikte barındırmasıdır. Araştırmanın evreni ise belirtilen sınırlar içinde yaşayan 18 yaş ve üzeri nüfustur. Bu evrene dâhil edilmeyen 17 yaş ve altı nüfus, konumuz açısından; toplumsal yaşam ve sorumluluklar için gerekli olan niteliklere henüz tam olarak sahip olmadıkları varsayılmış ve yaşamlarını genel olarak kendileri dışında birilerine bağımlı bir şekilde sürdürdükleri ve bu bağımlılık nedeniyle gündelik hayatlarını kendi özgün inisiyatifleriyle inşa edemedikleri için araştırma kapsamına alınmamıştır.

Araştırmanın evreni olarak belirlenen 18 yaş ve üzeri nüfus dikkate alınarak, %99 güven düzeyi ve $\pm$ %5 yanılma payı ile belirlenen toplam örneklem sayısı 663'tür. Ancak veri toplama sürecinde ortaya çıkabilecek olası yetersiz ya da niteliksiz cevap veren deneklerin verdiği bilgileri göz ardı tutabilmek için 703 kişiye soru formu uygulanmıştır. Böyle bir durumla karşılaşmadığı için de mevcut durumda araştırmanın güven düzeyi az da olsa yükselmiş keza yanılma payı da düşmüştür. Araştırma örneklem seçimi açısından, yaş kategorileri dışında, toplumun belli bir sınıfını veya kesimini dikkate alan bir kapsama sahip olmadığından, alan çalışmasında mümkün olduğu kadar farklı toplumsal özelliklere sahip kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın örneklemi belirlemek için dikkate alınan yaş kategorisi, Birleşmiş Milletlerin tanımladığı ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun da (TÜİK) kullandığı "0-17 yaş arası çocuk", "15-24 yaş arası genç", "25-64 yaş arası yetişkin" ve "65 yaş ve üzeri yaşlı" kategorileridir. Ancak, araştırma 18 yaş ve üzerini dikkate aldığı için "18-24 yaş arası genç", "25-64 yaş arası yetişkin" ve "65 yaş ve üzeri yaşlı" (TÜİK, 2018) kategorileri örneklem belirlemek için kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem seçimi için tabakalı rastlantısal örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu örneklem oluşturma tekniği, görece daha yüksek temsil yeteneği olan bir tekniktir (Bal, 2012, s. 122). Söz konusu teknik kullanılarak, öncelikle Isparta merkez ilçe ve mücavir alan içinde yer alan kırsal kesimin örneklem sayıları, evren içindeki ağırlıklarına göre belirlenmiştir. Daha sonra yukarıda belirtilen yaş kategorilerinin Isparta Merkez ilçe ve mücavir alan içindeki ağırlıkları dikkate alınarak yaş gruplarına göre örneklem sayıları belirlenmiştir. Ancak, yaşanan Covid-19 salgını nedeniyle tabakalara göre belirlenen örneklem sayılarında bazı azalma ve artışlar yaşanmıştır. Bilindiği üzere 2019 yılının Aralık ayından itibaren bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Covid-19 pandemi süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte, merkezi ve yerel yönetimler tarafından gündelik yaşamı etkileyen birtakım kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Söz konusu karar ve uygulamaların bir kısmı, bu araştırmanın alan çalışmasını da bazı açılardan etkilemiştir. Zira araştırmanın alan çalışması bu süreç içinde (28.12.2020 ile 24.05.2021 tarihleri arasında) gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasının yürütüldüğü tarihlerde 65 yaş ve üzeri ve yirmi yaş ve altı bireylere uygulanan sokağa çıkma yasağı söz konusu yaş gruplarında yer alan bireylere ulaşmayı zorlaştırmıştır. Ayrıca eğitim-öğretim sürecinin çevrimiçi yapılması, 18-24 yaş aralığındaki bireylere ulaşmayı daha da zorlaştırmıştır. Bütün bunlara ek olarak özellikle 65 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireylerin, Covid-19 hastalığının bulaşma riskini dile getirerek alan çalışmasına katılmak istememeleri, bu yaş grubu için belirlenen örneklem sayısına ulaşılmasını da güçleştirmiştir. Yukarıda ifade edilen nedenler dolayısıyla "18-24" ve "65 yaş ve üzeri" yaş grupları için belirlenen örneklem sayısına uygulama yapılamamıştır. Öte yandan araştırmanın temsil gücünü korumak amacıyla, "25-64" yaş grubu için belirlenen örneklemden daha fazla kişiye soru formu uygulanmıştır.

Öte yandan soru/anket formu vasıtasıyla elde edilen verileri daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek amacıyla soru formu uygulanan 703 kişi içerisinde belirlenen 40 kişiyle, derinlemesine görüşmeler/mülakatlar yapılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılan katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda 20 kadın ve 20 erkek ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca mülakat yapılan kişilerin yaş gruplarına da mümkün olduğu kadar dikkat edilmiştir.

Araştırmada Elde Edilen Bulgular

Bu araştırmanın temel varsayımı “sosyal ve kültürel bir değer olarak dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin demografik ve toplumsal özelliklerinin nitelikleri ve bu niteliklere yüklenen toplumsal sorumluluk ve rollere göre değişir” olması nedeniyle örneklem grubunu oluşturan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Tablo 1: Sosyo-Demografik Bilgiler

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	320	45,5
	Erkek	383	54,5
Yaş	18-29	205	29,1
	30-39	207	29,4
	40+	291	41,5
Medeni Durum	Evli	498	70,8
	Bekâr	176	25,0
Eğitim Durumu	İlk ve Ortaöğretim	249	35,4
	Önlisans	104	14,8
	Lisans	264	37,6
	Lisansüstü	86	12,2
Mesleki Durumu	Memur	150	21,3
	İşçi	56	8,0
	Esnaf/Zanaatkâr	72	10,2
	Hizmet/Satış Elemanları	114	16,2
	Profesyonel Meslekler	147	20,9
	Diğer	164	23,4
Doğum Yeri	Isparta	485	69,0
	Diğer İl	218	31,0

Örnekleme oluşturan bireylerin yaklaşık olarak %55’ini erkekler, %45’ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Medeni durum açısından, dörtte birinin bekâr ve %70’inin evli olduğu tespit edilmiştir. Örnekleme oluşturan bireylerin yaklaşık olarak %60’ı, 40 yaşın altındadır. Geriye kalan %40’lık kesimi, 40 ve üzeri yaş gruplarında yer alan bireyler oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi değişkeni açısından örnekleme bakıldığında, üçte ikisinin (%64,6) önlisans, lisans ve lisansüstü düzeyinde değişen oranlarda üniversite mezunu olduğu görülmüştür. Örnek grup içinde en fazla, sırasıyla memur (%21,3), profesyonel meslek mensubu (%20,9) ve hizmet/satış elemanı (%16,2) bulunmaktadır. Görüşülen bireylerin yarısının (%49,9), kent merkezinde doğduğu elde edilen bulgulardan anlaşılmıştır. Bu veriye ek olarak, deneklerin yaklaşık olarak %70’inin doğum yerinin Isparta ili olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, örnek grubun %87,9’u Isparta’nın merkez mahallelerinde, %12,1’i ise merkeze bağlı köylerde ikamet etmektedir.

✓ Eş Seçimi ve Aile İçi İlişkiler

Aile, toplumun temel yapı taşlarından birisidir. Bu yapının kuruluş süreci, eş seçimi ve evlilikle başlamaktadır. Kuşkusuz her birey evleneceği kişiyi seçerken birtakım özelliklere dikkat eder (Köktaş, 1993: 141). Bu çerçevede örneklem grubunu oluşturan bireylere “Sizce; evlenilecek kişiyi belirlerken en fazla hangi özelliğine dikkat etmek gerekir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya karşılık görüşülenlerin %24,3’ü “dindar/İnançlı olmasına”, %54,2’si “dürüst/ahlaklı olmasına”,

%15,9'u "benzer bir hayat tarzına sahip olmasına" ve %3'ü de "eğitimli olmasına" cevabını vermişlerdir. Dolayısıyla görüşülenlerin yarısından fazlasına göre evlenilecek kişi belirlenirken öncelikle dürüst ve ahlaklı olmasına dikkat edilmesi gerekir. Evvelki yıllarda gerçekleştirilen bir çalışmanın bulgularına göre görüşülen bireylerin %47'si açısından evlenilecek kişide aranması gereken en önemli özellik, ahlaklı olmaktır (Günay, 1997, s. 198). Bir başka çalışmada ise evlenilecek kişide aranması gereken özellikler bakımından dindarlığın önemi tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu araştırmada "eşinizi seçerken başka özelliklerin yanında dindar olmasına da önem verir misiniz?" sorusuna yer verilmiştir. Böyle bir soru karşısında örneklemin %66,3'ünün "evet" cevabını verdiği dile getirilmiştir (Köktaş, 1993, s. 142). Bu oranın ortaya çıkmasında, soru formunda başka özelliklere yer verilmeden, sadece dindar olmanın öneminin sorgulanmış olmasının etkisi olabilir. Bu iki çalışmanın verileriyle elde edilen araştırmanın verileri dikkate alınarak; evlenilecek kişide aranması gereken özellikler bakımından dürüst ve ahlaklı olma hususuna toplum tarafından verilen önemin yıllar içinde görece arttığını, öte yandan dindarlığa verilen önemin önemli oranda azaldığını ifade etmek mümkündür. Buna göre aradan geçen yıllar içinde yaşanan sosyal ve kültürel değişimlerin, bireylerin dindarlığa verdikleri önemin azalmasına neden olduğu söylenebilir.

Öte yandan görüşmeler esnasında "dindar/inançlı olmasına" dikkat edilmesi gerektiğini belirten katılımcıların bir kısmı, dindar ya da inançlı olan kişilerin aynı zamanda dürüst ve ahlaklı olacağını, dolayısıyla "dindar/inançlı olmasına" seçeneğinin "dürüst/ahlaklı olmasına" seçeneğini de kapsadığını ifade etmiş olmaları son derece önemlidir. Yani bu ifadeleri kullanan bireyler açısından dindar kişiler, aynı zamanda dürüst olmalıdırlar. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; dürüst ya da güvenilir olmak, dindar olmanın bir göstergesidir. Ancak burada "dürüst/ahlaklı olmasına" cevabını veren katılımcıların çoğunluğunun, yukarıda ifade edilen düşüncede olmadıklarını özellikle vurgulamak gerekir. Bu konuyla ilgili bir diğer değerlendirilmesi gereken husus, yine görüşmeler esnasında ifade edilen düşüncelerle ilgilidir. "Benzer bir hayat tarzına sahip olmasına" cevabını veren katılımcıların bir kısmı, dinin bir yaşam tarzı olduğunu ve dolayısıyla bu seçeneğin, aynı zamanda "dindar/inançlı olmasına" seçeneğini içerdiğini ifade etmişlerdir. Söz konusu anlayışa göre bütün bir yaşam tarzını dikkate alarak evleneceği kişiyi belirleyen bireyler, bu süreçte dindar olup olmama durumunu da önemser. Bu ifadeler, evlenilecek kişiyi belirlerken yaşam tarzına dikkat eden katılımcıların bir kısmının, aslında dindar/inançlı olma konusuna da dikkat ettiğini göstermektedir. Yukarıda ifade edilen veri ve düşüncelerden hareketle denilebilir ki; toplumsal hayatın önemli bir parçası olan evlilik kurumu oluşturulurken, din ya da dini değerler başvurulan temel referanslar arasında yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle evlilik müessesinin oluşma sürecinde dikkate alınan kıstasların başında, dini değerlerin oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Evlilik için dikkat edilen özelliklere, kadın ve erkekler açısından bakıldığında, genel olarak benzer oranların olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla görüşülen bireylerin cinsiyetleri ile evlenilecek kişiyi belirlerken dikkat edilen özellikler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilemez ($p=0,437$)¹. Ayrıca bireylerin yaşları ile evlenilecek kişi belirlenirken dikkat edilen özellikler karşılaştırıldığında da anlamlı bir bağın olmadığı anlaşılmıştır ($p=0,324$). Öte yandan bireylerin doğum yerlerine göre evlenilecek kişi belirlenirken en fazla dikkat edilen özelliğin farklılaştığı saptanmıştır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; bireylerin doğum yerleri ile evlenilecek kişi belirlenirken en fazla dikkat edilen özellik arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p=0,024$). Özellikle Isparta il merkezinde doğan bireyler ile diğer il merkez doğumlu olanlar karşılaştırıldığında, kayda değer bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Zira Isparta il merkezinde doğanların dörtte biri (%26), dindar/inançlı olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtirken, diğer il merkez doğumlu olanların sadece %12,4'ü söz konusu özelliği dile getirmişlerdir. Dindar/inançlı olma özelliğiyle ilgili vurgulanması gereken bir diğer husus, bu özelliği belirtenlerin dörtte üçünden fazlasının (%76) Isparta doğumlu olmasıdır. Bu bağlamda doğum yeri Isparta olan bireylerin, diğer

¹ ($p=0,437$) değeri, ki-kare anlamlılık değerini göstermektedir. Bu değer 0,05'den küçük olduğunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ancak 0,05'den büyük olduğunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

illerde doğanlara göre evlenilecek kişinin dindar/inançlı olmasına daha fazla önem verdikleri söylenebilir. Bunun objektif nedenlerini belirlemek zor olsa da, Isparta'nın henüz kozmopolitleşmiş bir kent kimliği kazanmaması ya da cemaat tarzı bir yaşam biçiminden kent tarzı bir yaşam biçimine geçiş sürecinde olması, bu durumun bir nedeni olarak düşünülebilir. Bulgular doğum yeri kent ve köy/kır olma durumuna göre değerlendirildiğinde; kent merkezinde doğanlara (%22,5) oranla köylerde doğanların (%28,1), evlenilecek kişinin dindar/inançlı olmasına daha fazla dikkat ettikleri görülmüştür. Evlenilecek kişinin benzer bir hayat tarzına sahip olmasına dikkat edenlerde de, köylerde doğanların oranının (%20,7), il merkezinde doğanlardan (%13,3) yüksek olduğu gözlenmiştir. Ancak 'dürüst ve ahlaklı olmasına' seçeneğinde ise il merkezinde doğanların oranı (%59,8), köylerde doğanlara (%47,8) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilk toplumsallaşma ortamının kır veya kent olması, evlenilecek kişide aranması gereken en önemli özellik bakımından farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir.

Evlenilecek kişi belirlenirken dikkat edilen özelliklere ilişkin bulgular eğitim düzeyi yönüyle ele alınmış ve yine anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p=0,017$). Burada özellikle dikkat edilmesi gereken birkaç nokta bulunmaktadır. İlk olarak, eğitim seviyesi yükseldikçe eş seçiminde dindar/inançlı olmasına dikkat edenlerin oranının azaldığı gözlenmiştir. Bu durum, dinin eğitim düzeyi yükseldikçe bireyselleştirilen anlamının öne çıktığını, dürüst ve ahlaklılığın ise karşılıklı ilişkilerin düzenliliğini sağlaması açısından daha ayırıştırıcı bir özellik olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Bu noktada, girişte kısaca fikirlerini referans gösterdiğimiz Durkheim akla gelebilir. Ona göre bilimsel bilginin açıklayıcılığı arttıkça dinin açıklayıcı özelliği geriler. Ancak bilimsel bilginin yaşamın gerekliliklerine uygulanacak kadar temsil edilmesi, bireylerin formel eğitim imkanlarından ne düzeyde yararlandığıyla doğru orantılıdır. Modern bilginin aktarılması, geleneksel bir bilgi kaynağı olarak kullanılan dinin aktarılması kadar yaygın ve enformel süreçlerle yapılamamaktadır. Bu da bireyler açısından dine yüklenen anlamların farklılaşmasını beraberinde getirmektedir. Eş seçimi ve eğitim ilişkisinde dikkat çeken ikinci husus; "benzer bir hayat tarzına sahip olmasına" seçeneğini belirtenlerin yaklaşık olarak dörtte üçünü (%72,3) üniversite mezunları oluşturmaktadır. Üçüncü dikkat edilmesi gereken nokta ise "eğitilmiş olmasına" özelliğini belirtenlerle ilgilidir. Genel toplam içinde "eğitilmiş olmasına" özelliğini belirtenlerin oranı düşük olmakla birlikte, bu özelliği belirtenlerin dörtte üçünden fazlasını (%81) eğitim seviyesi yüksek diyebileceğimiz bireyler oluşturmaktadır. Buna göre evlenilecek kişide aranan en önemli özellik bakımından eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin yaşam tarzına ve eğitim seviyesine daha fazla önem verdikleri söylenebilir. Son olarak "dürüst/ahlaklı olmasına" seçeneğini belirtenlere dikkat edildiğinde, ortaokul (%37,8) ve lise mezunları (%62,8) dışında, genel olarak benzer oranların olduğu tespit edilmiştir.

Evlenilecek kişi belirlenirken en fazla dikkat edilen özellikler, meslek grupları açısından incelendiğinde de anlamlı bir ilişki ($p=0,000$) saptanmıştır. Her bir meslek grubu kendi içinde değerlendirildiğinde, "dindar/inançlı olmasına" seçeneğini belirtenlerin en yoğun olduğu gruplar, ev hanımları (%44,2) ve esnaf/zanaatkarlardır (%37,1). Oran bakımından en düşük olan kategori ise öğrencilerdir (15,9). Bu çerçevede "benzer bir hayat tarzına sahip olmasına" özelliğini belirtenlere bakıldığında, en yoğun olan grubun çiftçiler (%40,9), en düşük olan grubun emekliler (%8,7) olduğu görülmüştür. Dolayısıyla benzer bir hayat tarzını önemseyenlere, diğer meslek gruplarına oranla çiftçiler arasında daha fazla rastlanmaktadır. Görüşmeler esnasında çiftçilerin önemli bir kısmı, benzer bir hayat tarzına sahip olmayan, yani köyde doğup büyümeyen veya çiftçilikle uğraşmayan bireylerle evliliğin kendileri açısından sağlıklı olmayacağını ve dolayısıyla böyle bir evliliğin sürdürülemediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte çiftçilerin %43,2'si, evlenilecek kişide aranması gereken en önemli özelliği "dürüst/ahlaklı olması" olarak belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili dikkat çeken bir diğer nokta çiftçi, ev hanımı ve emeklilerden birer kişinin bile "eğitilmiş olmasına" seçeneğini belirtmemiş olmalarıdır. Bu durum çiftçi, ev hanımı ve emeklilerin, evlenilecek kişide aranması gereken özellikler bakımından eğitim durumuna önem vermediklerini gösterir. Öte yandan

profesyonel mesleklere mensup bireylerin dörtte ikisine göre (%50) evlenilecek kişi dürüst/ahlaklı, yaklaşık olarak dörtte birine (%23,3) göre dindar/inançlı ve yine yaklaşık olarak dörtte birine (%22,6) göre de benzer bir hayat tarzına sahip olmalıdır. Son olarak öğrencilere dikkat edildiğinde, %56,8'lik oranıyla “dürüst/ahlaklı olmasına” seçeneğinin ilk sırada olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Yıldırım'ın çalışmasında ifade ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir. “Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçme Kriterleri” adlı çalışmasında Yıldırım, öğrencilerin eş seçme kriterleri arasında ilk iki sırada güvenilir ve dürüst olmak seçeneklerinin olduğunu belirtmiştir (Yıldırım, 2007, s. 19).

Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların medeni durumları ile evlenilecek kişide aranan en temel özellik arasında bir ilişkinin olup olmadığına bakılmış ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ($p=0,005$) görülmüştür. Bu duruma evli ve bekârlar açısından bakıldığında, evli olan bireylerin dindar/inançlı olma durumunu önemsedikleri, bekâr olan katılımcıların ise dürüst ve ahlaklı olma durumuna daha fazla önem verdikleri tespit edilmiştir. Son olarak bireylerin yetiştikleri aile ortamlarına göre evlenilecek kişi belirlenirken en fazla dikkat edilen özellikler karşılaştırıldığında, dindar inançlı olmasına dikkat edenlerin %93,6'sının geleneksel veya dindar bir aile ortamında yetişmiş bireylerden oluştuğu görülmüştür. Bu durum tersinden okunduğunda, demokratik bir ortamda yetiştiğini ifade eden bireylerin sadece %6,5'inin evlenilecek kişi belirlenirken “dindar/inançlı olmasına” dikkat edilmesi gerektiğini belirttiği saptanmıştır. Öte yandan dindar aile ortamlarında yetişen bireylerin yaklaşık olarak yarısı (%44,3), dindar/inançlı olması özelliğine önem vermektedir. Bu verilerden ve ki-kare anlamlılık değerinden ($p=0,000$) hareketle, görüşülenlerin yetiştikleri aile ortamları ile evlenilecek kişide aranan en önemli özellik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

Aile, sosyal bir ortam olarak, üyeler arasındaki ilişkiler toplamından meydana gelmektedir. Bu ilişkileri yönlendiren ya da etkileyen bazı toplumsal unsurlar bulunmaktadır (Canatan & Yıldırım, 2011, s. 139). Bu çerçevede örnek gruba “Sizce; aile içi ilişkilerinizi etkileyen en önemli faktör nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya karşılık deneklerin %26,5'i “dini değerlerimiz”, %43,2'si “ahlaki değerlerimiz”, %21,3'ü “geçmişten gelen aile değerlerimiz”, %6,7'si “aile üyelerinin özgürce yaşaması” ve son olarak %2,3'ü ise “saygı/sevgi” cevabını vermiştir. Bu faktörlere kadın ve erkekler açısından bakıldığında, belirgin farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Dolayısıyla cinsiyet değişkeni ile aile içi ilişkileri etkileyen en önemli faktör arasında anlamlı bir ilişki ($p=0,000$) vardır. Burada özellikle iki noktaya dikkat edilmiştir. Birincisi; aile içi ilişkileri etkileyen en önemli faktör olarak “dini değerlerimiz” cevabını verenlerin üçte ikisinden fazlasını (%66,7) erkeklerin oluşturmasıdır. Dini değerlerimizle ilgili veriyi bir başka açıdan ifade etmek gerekirse; erkeklerin %32,4'ünün, kadınların ise %19,4'ünün aile içi ilişkilerinde dini değerlerin daha etkili olduğunu belirttiği tespit edilmiştir. Yani bu cevabı verenler içinde erkeklere oranla kadınlara daha az rastlanmaktadır. İkincisi ise “ahlaki değerlerimiz” cevabını verenlerle ilgilidir. Burada “dini değerlerimiz” cevabını verenlerden farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Zira “ahlaki değerlerimiz” cevabını verenler içindeki kadınların oranı (%53,9), erkeklerin oranından (%46,1) yüksektir. Bu bağlamda, aile içi ilişkiler açısından kadınlara oranlara erkeklerin, dini değerleri daha fazla önemsedikleri veya dikkate aldıkları söylenebilir. Bir diğer söylemle; aile içi ilişkileri yönetmek veya sürdürmek için kadınlara oranla erkekler, bir referans olarak dini değerlere daha fazla başvurdukları söylenebilir.

Aile içi ilişkileri etkileyen faktörler yaş değişkenine göre ele alındığında, dikkat çeken farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Öncelikle aile içi ilişkilerde dini değerleri daha fazla önemsediklerini belirten katılımcıların en yoğun olduğu grupların %17,2'lik oranlarıyla “40-44” ve “55 ve üzeri” yaş gruplarında olduğu elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Aynı faktör itibarıyla yaş büyüdükçe dalgalı bir artışın olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla yaşça daha büyük olan bireylerin, aile içi ilişkilerde dini değerleri daha fazla dikkate aldıkları söylenebilir. Bu durum, eğitim düzeyi değişkeni ile birlikte değerlendirilebilir. Zira örneklem içinde yer alan genç bireylerin, daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Dinin açıklayıcı özelliğinin, bilimsel bilginin

açıklayıcılığının artmasıyla belirgin bir şekilde gerilediği, ancak gündelik hayatta bilimsel bilginin temsil edilme düzeyinin bireylerin formel eğitim imkanlarından ne düzeyde yararlandığıyla doğru orantılı olduğu, daha önce ifade edilmişti. Bu bağlamda yaşça küçük olan ve eğitim düzeyi daha yüksek olan bireylere oranla yaş ortalaması daha büyük olan ve formel eğitim imkanlarından daha az yararlanan bireylerin, aile içi ilişkilerinde, bir referans olarak dini değerleri dikkate alma eğilimlerinin daha yüksek olduğu dile getirilebilir. Öte yandan aile üyelerinin özgürce yaşaması faktörünü belirtenlere bakıldığında, tam tersi bir durumun ortaya çıktığı gözlenmiştir. Zira bu faktörü belirtenler arasında 55 ve üzeri yaş grubunda yer alan bir kişi bile bulunmamaktadır. Bu faktörü belirtenlerin en yoğun olduğu yaş grubu ise %36,2'lik oranıyla "18-24" yaş aralığıdır. Dolayısıyla yaş ortalaması büyüdükçe "aile üyelerinin özgürce yaşaması" faktörünü belirtenlerin oranı düşmektedir. Geçmişten gelen aile değerlerini belirtenler gözlemlendiğinde ise en düşük oranın (%7,3) "18-24" yaş aralığında, en yüksek oranın ise (%18,7) "55+" yaş grubunda olduğu anlaşılmıştır. Bu verilerden anlaşıldığı üzere aile içi ilişkileri etkileyen en önemli faktör olarak dini değerleri ve geçmişten gelen aile değerlerini belirtenler içinde, gençlere oranla yaş ortalaması büyük olan bireylere daha fazla rastlanmaktadır. Bu durum, yaşça büyük olan bireylerin gençlere göre dini tutum ve değerlerin ağırlıklı olduğu bir toplumsallaşma sürecine daha fazla maruz kalmalarıyla ilgili olabilir.

Aile içi ilişkileri etkileyen faktörler ile örnek grubun eğitim düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda elde edilen ki-kare anlamlılık değerine ($p=0,003$) göre bahsi geçen bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki vardır. Zira eğitim düzeyine göre aile içi ilişkileri etkileyen faktörler farklılaşmaktadır. Örneğin; eğitim düzeyi ilkököl (%35,1) ve ortaokul (%33,3) olan bireylerin yaklaşık üçte biri, aile içi ilişkilerinde dini değerlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan lise ve daha üst eğitim seviyesine sahip olan bireylerde bu oranın dörtte birine düştüğü tespit edilmiştir. Bu durumu bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; eğitim seviyesi yükseldikçe, aile içi ilişkilerde dini değerleri dikkate alanların oranı azalmaktadır. Aile içi ilişkilerde geçmişten gelen değerlerin daha belirleyici olduğunu ifade eden verilerde de benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Yani ilkököl (%36,5) ve ortaokul mezunu olan (%33,3) bireylerin yaklaşık olarak üçte biri, geçmişten gelen değerlerin daha etkili olduğunu düşünmektedir. Buna karşın lise ve üniversite mezunu olanlarda ise bu oran, ortalama %20 seviyelerine düşmektedir. Bu verilerden, eğitim seviyesi yüksek olan bireylere oranla eğitim seviyesi düşük olan bireylerin aile içi ilişkilerinde dini değerlerin ve geçmişten gelen aile değerlerinin daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre formel eğitim sürecinde geçirilen zaman uzadıkça, dini değerlerin ve geçmişten gelen değerlerin aile içi ilişkilerdeki etkinliğinin o oranda azaldığı söylenebilir.

Doğum yerleri ile aile içi ilişkileri etkileyen faktörlerin karşılaştırıldığı verilere göre doğum yeri kırsal/köy olanlar ile kent merkezli olanlar önemli oranda farklılaşmaktadır. Örneğin; doğum yeri köy olup aile içi ilişkileri etkileyen en önemli faktörün dini değerler olduğunu söyleyenlerin oranı %33,4'iken, aynı faktör itibarıyla kent merkezinde bu oran %23,4'tür. Bir başka seçenek olan aile üyelerinin özgürce yaşaması faktöründe ise doğum yeri köy olanların oranı %4'iken, il merkezinde doğanlarda bu oran %8,3'tür. Bu iki değişkenle ilgili verilere bir başka açıdan bakıldığında; Isparta il ve ilçe merkezlerinde doğan bireylerin, diğer il ve ilçe merkezlerinde doğanlara göre aile içi ilişkilerinde dini değerleri daha fazla dikkate aldıkları tespit edilmiştir. Ancak diğer illerin köylerinde doğan bireylerin, Isparta'nın köylerinde doğan bireylere göre dini değerleri daha fazla önemstedikleri ve ilişkilerini bu değerler doğrultusunda yönettikleri anlaşılmıştır. Aile üyelerinin özgürce yaşamasıyla ilgili veriler değerlendirildiğinde de diğer illerde doğanların, Isparta doğumlularına göre aile içi ilişkilerinde özgürce yaşamayı daha ön planda tuttıkları gözlenmiştir. Bu verilerden hareketle; bireylerin içine doğdukları ve ilk sosyalleşme sürecini yaşadıkları sosyal çevreye göre aile içi ilişkilerde etkili olan faktörlerin, belli oranlarda da olsa, farklılaştığı söylenebilir. Dolayısıyla doğum yeri ile aile içi ilişkileri etkileyen faktörler arasında anlamlı bir ilişkinin ($p=0,011$) varlığından söz edilebilir.

Örneklem grubunu oluşturan bireylerin mesleki durumlarına göre de aile içi ilişkileri etkileyen faktörlerin farklılaştığı elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Örneğin; çiftçi ve ev hanımı olan bireylerin aile içi ilişkilerinde dini değerler ve geçmişten gelen değerler daha etkiliyken, diğer gruplarda ahlaki değerler daha belirleyicidir. Aile üyelerinin özgürce yaşaması faktörünü dile getirenlere bakıldığında, işçi, esnaf/zanaatkar, çiftçi, ev hanımı ve emekli kategorilerinde söz konusu faktörü belirtenlerin yok denecek kadar az olduğu dikkat çekmiştir. Dini değerleri belirtenlerde ise hizmet/satış elemanları ile belli bir formel eğitim sürecinden geçen profesyonel meslekleri icra eden bireylerin oranları diğer gruplara göre daha düşüktür. Bu bağlamda görüşülenlerin mesleki durumları ile aile içi ilişkilerini etkileyen faktörler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ifade edebiliriz ki, elde edilen ki-kare anlamlılık değeri de ($p=0,000$) bu ifadeyi doğrulamaktadır.

Bir başka anlamlı ilişki, görüşülenlerin medeni durumları ile aile içi ilişkilerde etkili olan en önemli faktör karşılaştırıldığında ortaya çıkmıştır. Evli olan bireylerin %30,5'inin aile içi ilişkilerinde dini değerler etkiliyken, bekâr olanlarda bu oran %15,9'dur. Öte yandan bekâr olan bireylerin %15,9'una göre aile üyelerinin özgürce yaşaması aile içi ilişkilerini belirlerken, evli olanların sadece %3'üne göre ilişkilerinde söz konusu faktör etkilidir. Ahlaki ve geçmişten gelen değerlere bakıldığında, evli ve bekârların oranlarının birbirlerine yakın olduğu tespit edilmiştir. Buna göre evlilik süreciyle birlikte eş ve ebeveyn olan ve belli birtakım sorumluluk ve roller üstlenen evli bireylerin, bekârlara göre aile içi ilişkilerinde dini değerleri daha fazla önemsedikleri söylenebilir. Son olarak, bireylerin yetiştikleri aile ortamları ile aile içi ilişkileri etkileyen faktörler arasında da anlamlı bir ilişki ($p=0,000$) saptanmıştır. Özellikle dini değerlerin etkili olduğunu belirtenlerin oldukça önemli bir kısmının (%95,7) dindar ve geleneksel aile ortamlarında yetişen bireylerden oluşması dikkat çekmiştir. Yine dindar ve geleneksel aile ortamlarında yetişen bireylerin sadece %4'ünün aile üyelerinin özgürce yaşamasını belirtmiş olmaları da göze çarpmıştır. Bir diğer önemli nokta, aile üyelerinin özgürce yaşaması faktörünü belirtenlerin hemen hemen yarısının (%44,7) demokratik ortamlarda yetişenlerden oluşmasıdır. Dolayısıyla bireylerin sosyalleştikleri aile ortamlarına göre aile içi ilişkilerinde etkili olan faktörler farklılaşmaktadır.

✓ *Arkadaşlık İlişkileri*

Gündelik yaşamda her birey, kendi anlam dünyasını oluşturan sosyal-kültürel değerlerine ve bireysel amaç ya da çıkarlarına göre yakın ve uzak çevresi ile sosyal ilişkiler kurmaktadır. Bu bağlamda alan çalışmasında görüşülen bireylere "Sosyal çevrenizle arkadaşlık ilişkileri kurarken insanların en çok hangi özelliğine dikkat edersiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru neticesinde elde edilen bulgulara göre örneklem grubunu oluşturan bireylerin yarısı (%50,4) arkadaşlık ilişkileri kurarken bireylerin en fazla "dürüst ve ahlaklı olmasına" dikkat etmektedir. Derinlemesine görüşme yapılan katılımcılar da arkadaşlık ilişkileri bağlamında dürüst, güvenilir ve ahlaklı olmanın önemini özellikle dile getirmişlerdir. Öte yandan görüşülenlerin %31'i "benzer bir hayat tarzına sahip olmasına", %15,9'u ise "dindar/inançlı olmasına" en fazla dikkat etmektedir. Diğer seçeneğini belirten %2,7'lik grubun çoğunluğu ise "eğitilmiş olmasına" özelliğini belirtmişlerdir.

Arkadaşlık ilişkisi için dikkat edilen özelliklere cinsiyet değişkeni yönüyle bakıldığında, anlamlı bir ilişkinin olmadığı ($p=0,152$) görülmüştür. Ayrıca söz konusu özellikler ile yaş grupları birlikte analiz edildiğinde de, benzer bir durum ortaya çıkmış ve anlamlı bir farklılığın olmadığı ($p=0,125$) anlaşılmıştır. Ancak örneklem grubunu oluşturan bireylerin doğum yerleri ile arkadaşlık ilişkileri için en fazla dikkat edilen özellikler karşılaştırıldığında, anlamlı bir ilişkinin olduğu ($p=0,000$) gözlenmiştir. Bu karşılaştırma sonucunda elde edilen verilere, dindar/inançlı olma özelliği açısından bakıldığında, özellikle Isparta ilçe ve Isparta köy doğumlu olanlar ile diğer ilçe ve diğer köy doğumlu olanlar arasında dikkat çeken farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Zira Isparta ilçe doğumlu olanların %20,8'i arkadaşlık ilişkileri için dindar/inançlı olma özelliğine daha fazla dikkat ederken, doğum yeri diğer ilçe olanların sadece %6,6'sı bu özelliğe dikkat etmektedir. Aynı şekilde Isparta köy doğumlu olanların %25'i söz konusu özelliğe daha fazla önemli kabul ederken, diğer köy

doğumlu olan bireylerin %17,3'ü bu özelliği önemsemektedir. Bu veriler, doğum yeri kır ve kent olma durumu açısından değerlendirildiğinde, kent merkezinde doğanların %12,9'unun, köylerde doğanların ise %20,1'inin arkadaşlık ilişkisi için bireylerin dini inancına dikkat ettiği görülmüştür. Dolayısıyla fertlerin içine doğdukları toplumsal mekânın köy/kır veya kent olması ile arkadaşlık ilişkileri için bireylerin dindar/inançlı olmasına dikkat etme durumu arasında yakın bir bağın olduğu söylenebilir. Elbette ki, bu sonuçlar; toplumsal bir mekân olarak kırsal kesim yaşamında dini sosyalleşme koşullarının daha etkili, öncelikli ve diğer sosyalleşme seçenekleri ya da kaynaklarıyla ilgili temsilci aktörlerin daha az olması şeklinde değerlendirilmelidir.

Eğitim düzeyi ile arkadaşlık ilişkileri kurulurken en fazla dikkat edilen özellikler birlikte değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi yükseldikçe dindar/inançlı olma özelliğine dikkat edenlerin oranının düzenli bir şekilde düştüğü saptanmıştır. Bir diğer ifadeyle, arkadaşlık ilişkileri kurulurken insanların dindar/inançlı olmasına dikkat edenlere, eğitim seviyesi yüksek olan bireyler arasında daha az rastlanmaktadır. Örneğin; ilkokul mezunu olup da dindar inançlı olma özelliğine dikkat edenlerin oranı %25,7'iken, lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanlarda bu oran %10,5'tir. Dolayısıyla eğitim seviyesi ile arkadaşlık ilişkileri için dindar/inançlı olma özelliğine dikkat etme arasında ters bir ilişki vardır. Öte yandan dürüst ve ahlaklı olma özelliğine dikkat edenlerde ise tam tersi bir durum meydana gelmiştir. Zira eğitim seviyesi yükseldikçe, düzenli bir şekilde olmasa da, dürüst ve ahlaklı olma özelliğine dikkat edenlerin oranı yükselmektedir. Bu verilere ve ki-kare anlamlılık değerine ($p=0,006$) göre görüşülenlerin eğitim durumları ile arkadaşlık ilişkileri için en fazla dikkat ettikleri özellikler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Gündelik yaşamda bireyler, sahip oldukları meslek ya da işleri nedeniyle çok farklı sosyal ortamlara girip çıkmaktadırlar. Bu farklılık, onların çalışma hayatlarında kimlerle ve nasıl bir ilişki içinde olacaklarını belirlediği gibi, iş dışı yaşamlarında kurdukları ilişkileri ve bu ilişkiler kurulurken dikkat edilen özellikleri de belli ölçülerde etkilemektedir. Bu bağlamda mesleklere göre arkadaşlık ilişkilerinde dikkat edilen özelliklerin farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için bu iki değişken karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde elde edilen verilere ve ki-kare anlamlılık değerine ($p=0,016$) göre söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu veriler dikkatle incelendiğinde, çiftçi ve emekliler dışında, diğer meslek gruplarının tamamında dürüst ve ahlaklı olma özelliğinde bir yığılma tespit edilmiştir. Çiftçi ve emeklilerde ise benzer bir hayat tarzına sahip olma özelliğinin daha fazla önemsendiği görülmüştür. Öte yandan veriler dindar/inançlı olma özelliği açısından değerlendirildiğinde, çiftçi ve ev hanımları dışında, diğer gruplarda oranların %20'nin altında olduğu gözlenmiştir. Meslek grupları içinde “dindar/inançlı olmasına” dikkat edenlere en az rastlanıldığı gruplar ise hizmet/satış elemanları (%8,8) ve profesyonel meslek mensuplarıdır (%13,6). Dolayısıyla meslek gruplarına göre arkadaşlık ilişkileri için dikkat edilen özelliklerin farklılaştığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle, bireylerin çalışma ortamlarına, mesleki rol ve gerekliliklerine göre söz konusu ilişkilerin kurulma sürecinde dikkate alınan özelliklerin farklılaştığını söylemek mümkündür.

Arkadaşlık ilişkileri kurulurken en fazla dikkat edilen özellikler ile medeni durum karşılaştırıldığında, evli olan bireyler içinde “benzer bir hayat tarzına sahip olmasına” (%32,1) ve “dindar/inançlı olmasına” (%17,5) seçeneğini belirtenlerinin oranının, söz konusu iki seçenekten birisini ifade eden bekârlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Evlilik süreciyle birlikte bireyler, yeni bir yaşam tarzına adım atmakta ve yeni birtakım sorumluluklar üstlenmektedirler. Bu yeni yaşam tarzı ve sorumluluklar, onların toplumsal ilişkilerini veya bu ilişkiler için dikkat edilen meseleleri önemli oranda değiştirmektedir. Nitekim bekârlara oranla evli olan bireylerin kendi yaşam tarzlarına uygun ya da dindar/inançlı olan bireylerle arkadaşlık kurmaya dikkat etmeleri, bunun en açık göstergesidir. Veriler “dürüst ve ahlaklı olmasına” özelliğini belirtenler açısından ele alındığında, farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Zira bu özelliği belirten bekârların oranı (%56,3), evli olanlara (%48,8) göre yüksektir. Bu karşılaştırma neticesinde elde edilen ki-kare anlamlılık değerine

göre bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki ($p=0,016$) bulunmaktadır. Arkadaşlık ilişkileri kurulurken dikkat edilen özellikler, görüşülen bireylerin yetiştikleri aile ortamlarına göre incelendiğinde de belirgin farklılaşmaların olduğu tespit edilmiştir. En belirgin farklılık, ‘dindar/inançlı olmasına’ seçeneğine ilişkin verilere bakıldığında görülmüştür. Zira dindar/inançlı olmasına dikkat edenlerin en yüksek olduğu oran, dindar bir aile ortamında yetişenlerde (%25,3), en düşük oran ise demokratik ortamlarda yetişenlerde (%7,4) saptanmıştır. Bu verilere ve ki-kare anlamlılık değerine göre ($p=0,000$) örnekleme oluşturan bireylerin yetiştikleri aile ortamları ile arkadaşlık ilişkileri kurulurken en fazla dikkat edilen özellik arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Arkadaşlık ilişkilerine ilişkin yukarıda ifade edilen verilere ek olarak; sosyal çevreyle kurulan ilişkiler açısından dinin rolünü daha net ve anlaşılır bir hale getirmek için alan çalışmasında “sosyal çevrenizle ilişki kurarken insanların dindar olması sizin için önemli midir?” sorusu deneklere sorulmuştur. Bu soru karşısında görüşülenlerin %57,3’ü “hayır”, %42,7’si “evet” cevabını vermiştir. Benzer bir soru, bir başka araştırmanın alan çalışmasında da sorulmuştur. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre deneklerin yarısı (%50,8), arkadaşlarının dindar olmasını önemsemektedir (Köktaş, 1993, s. 171). Bu verilerden hareketle, toplumsal değişimlerin etkisiyle arkadaşlık ilişkileri için dikkat edilen özellikler bakımından birtakım farklılaşmaların yaşandığını söylemek mümkündür.

Sosyal çevreyle kurulan ilişkilerde dindarlığın önemli olup olmadığına ilişkin veriler, cinsiyet değişkenine göre ele alındığında, kadın ve erkekler arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Dolayısıyla bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki ($p=0,247$) bulunmamaktadır. Ayrıca görüşülenlerin yaş grupları ($p=0,198$) ve doğum yerleri ($p=0,395$) ile sosyal çevreyle kurulan ilişkilerde dindarlığın önemli olup olmadığına ilişkin veriler karşılaştırıldığında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Öte yandan eğitim düzeyi ile sosyal ilişkilerde dindarlığın önemli kabul edilip edilmemesine ilişkin veriler birlikte değerlendirildiğinde, bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ($p=0,000$) anlaşılmıştır. Bu verilere göre eğitim seviyesi yükseldikçe sosyal çevreyle kurulan ilişkilerde bireylerin dindar olmasına önem verenlerin oranı düşmektedir. Bir diğer ifadeyle, sosyal çevreyle kurulan ilişkilerde bireylerin dindar olmasına dikkat edenlere, eğitim seviyesi düşük diyebileceğimiz bireylere daha fazla rastlanmaktadır. Örneğin dindarlığa önem veren ilköğretim mezunlarının oranı %58,1’iken, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan bireylerde bu oran %25,6’dır. Ayrıca görüşülenlerin medeni durumları ile sosyal çevreleriyle kurdukları ilişkiler açısından dindarlığa önem verip vermeme durumları karşılaştırılmış ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ($p=0,012$) anlaşılmıştır. Elde edilen verilere göre dindarlığa önem veren evlilerin oranı (%46,2), bekârlara göre (%33,5) yüksektir.

Sosyal çevreyle kurulan arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığa önem verip vermeme durumuna örneklem grubunu oluşturan bireylerin mesleklerine göre bakıldığında, belirgin bir farklılaşmanın olduğu saptanmıştır ($p=0,000$). İşçi, esnaf/zanaatkar ve ev hanımlarında dindarlığı önemseyenlerin oranı, önemsemeyenlere göre daha yüksek olduğu elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Diğer meslek gruplarında ise “hayır” cevabını veren, yani önemsemeyenlerin oranı yüksektir. Burada özellikle hizmet/satış elemanları (%64,9) ve profesyonel mesleklere mensup olanların (%70,1) yaklaşık olarak üçte ikisinin sosyal ilişkilerinde dindarlığı önemsemiyor olması dikkat çekmiştir. Öğrencilere bakıldığında, %59,1’inin arkadaşlık ilişkilerinde bireylerin dindar olmasını önemsemediği görülmüştür. Alan araştırması 2016 yılında gerçekleştirilen ve üniversite öğrencilerini kapsayan bir başka araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığı önemsemeyenlerin örneklem içindeki oranının %43 olduğu görülmüştür. Buna göre; eş seçiminde olduğu gibi arkadaşlık ilişkilerinde de dindarlığı önemsemeyenlerin oranında ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir (Nas, 2017, s. 493). Yukarıda ifade edilen verilere ek olarak, görüşülenlerin yetiştikleri aile ortamları ile sosyal çevreleriyle kurdukları ilişkilerde insanların dindar olup olmamasını önemseme durumları arasında anlamlı bir ilişki ($p=0,000$) tespit edilmiştir. Bu durumla ilgili verilere göre “dindar” bir aile ortamında yetişen bireylerin üçte ikisi (%65,9) açısından sosyal ilişkiler için insanların dindar olması önemlidir. Diğer gruplarda ise tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Yani “geleneksel (%60,9)”,

“demokratik (%81,5)” ve “otoriter (%62,1)” aile ortamlarında yetişenlerin çoğunluğuna göre sosyal çevreyle kurulan arkadaşlık ilişkileri açısından bireylerin dindar olması önemli değildir.

Gündelik hayatta sosyal çevreyle kurulan ilişkiler bakımından dindarlığın önemli olduğunu ifade eden bireylere, insanların dindar olmasını neden önemsedikleri de sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre dindarlığı önemli kabul eden katılımcıların %48,3’ü “karşılıklı anlaşmayı kolaylaştırdığı için”, %38’i “o kişiye daha fazla güven duymamı sağladığı için” ve %10,7’si ise “o kişiyle yakın bir ilişki kurmama neden olduğu için” cevabını vermiştir. Bireylerin karşılıklı anlaşabilmeleri veya yakın bir ilişki kurabilmeleri, genel olarak ortak bir paydada buluşmalarıyla mümkündür. Alan çalışmasından elde edilen veriler dinin, ortak ve bireyleri yakınlaştıran toplumsal bir değer olduğunu göstermektedir. Zira dindarlığın önemli olduğunu ifade eden bireylerin %59’u (örneklemde dörtte biri-%25,2), karşılıklı anlaşmayı kolaylaştırdığı veya yakın bir ilişkinin kurulmasına kaynaklık ettiği için bireylerin dindar olmalarını önemsemektedir. Dolayısıyla görüşülen bireylerin dikkate değer bir kısmı açısından din veya dini değerler, sosyal ilişkilerin kurulmasında önemlidir. Burada değinilmesi gereken bir diğer önemli husus dinin, sosyal sermayenin önemli bir unsuru olan güven duygusuna kaynaklık etmesiyle ilgilidir. Dindarlığı önemseyenlerin üçte birinden fazlası, bu duruma neden olarak dindarlığın güven duygusunu sağlıyor olmasını göstermişlerdir. Bu iki durumdan hareketle, yani dindarlığın karşılıklı anlaşmayı ya da yakın bir ilişkinin kurulmasını sağlaması ve güven duygusuna kaynaklık etmesi dikkate alınarak, dinin sosyal sermaye özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz.

Öte yandan sosyal çevreleriyle ilişki kurarlarken bireylerin dindar olmasını önemseyen bireylere; “dindar birisiyle ilişkinizin faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?” ve “sizin için en önemli faydası nedir?” soruları da yöneltilmiştir. İlk soruya cevap olarak %95’i “evet”, %5’i ise “hayır” cevabını vermiştir. Dindar insanlarla kurdukları ilişkilerin kendileri için faydalı olduğunu düşünen bireylerin %49,5’ine göre böyle bir ilişkinin en önemli faydası “inandığım dini daha iyi öğrenmeme yardımcı olması”dır. Öte yandan aynı deneklerin %36,5’i ise kendilerine güven duygusu vermiş olmaları ve son olarak %14’ü ise sorunları ya da işleri olduğunda yardımcı olmaları nedeniyle dindar insanlarla kurdukları ilişkilerin kendileri açısından faydalı olduğunu düşünmeleri dinin sosyal sermaye özelliğini öne çıkan cevapları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar dikkate alınarak; dini inanca dair değer, norm, anlam, kapsam vb. çeşitli içeriklerin toplumsal ilişkiler yoluyla öğrenilmesi eğiliminin oldukça belirgin olmasının yanında, belli bir çıkar veya amaç için dindar insanlarla ilişki kuran veya kurmak isteyen bireylerin varlığından da söz edilebilir.

✓ *Komşuluk İlişkileri*

Modernleşme sürecinin komşuluk ilişkilerini kökten değiştirdiği iddia edilse de (Canatan & Pazarbaşı, 2016, s. 37) günümüzde hala gündelik hayatın işleyişinde en fazla ihtiyaç duyulan ve etkilerine maruz kalınan toplumsal ilişkilerin başında komşuluk ilişkileri gelmektedir (Gündüz & Yıldız, 2008, s. 123). Sosyolojik anlamda komşu; genel olarak aile, arkadaş ve akraba gibi birincil gruplar içinde değerlendirilir ve bu gruplar içinde önemli kabul edilen tüm değerler büyük oranda komşuluk ilişkileri kapsamında da yansıtılır ve paylaşılır. Dolayısıyla komşuluk ilişkileri çerçevesinde hem maddi hem de manevi değerler paylaşılır. Öte yandan böyle bir ilişkinin kurulmasında veya var olan ilişkinin sürdürülmesinde yine maddi ve manevi değerlerin etkisi büyüktür (Canatan & Pazarbaşı, 2016, s. 34). Bir başka ifadeyle, komşuluk ilişkisinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve devamının getirilebilmesinde sosyal ve kültürel değerlerin etkin bir rolü vardır (Gündüz & Yıldız, 2008, s. 126). Söz konusu değerlerin başında dini değerler gelmektedir. Bu bağlamda veri toplama sürecinde örneklem grubuna “Komşularınızla ilişkilerinizde dini inançlarınızın benzer olmasına dikkat eder misiniz?” sorusu sorulmuştur. Örneklem grubunu oluşturan bireylerin %62,6’sı bu soruya “hayır”, %37,4’ü ise “evet” cevabını vermiştir. Buna göre görüşülen bireylerin üçte birinden biraz fazlası, komşuluk ilişkisi kuracakları bireylerin dini inanç bakımından kendileriyle benzer bir özelliğe ya da yaklaşıma sahip olmasına dikkat etmekte, yaklaşık

olarak üçte ikisi ise dikkat etmemektedir. Dolayısıyla komşuluk ilişkilerinde dini inancın yeri olmakla birlikte, belirleyici bir rolünün olduğu söylenemez. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, kentleşme süreciyle birlikte çoğalan çok katlı apartman veya sitelerin payı büyüktür. Zira söz konusu apartmanlarda ikamet eden kişilerin sayıca çok olması, sakinlerinin sık sık değişmesi, sosyo-ekonomik nitelikler/belirleyiciler açısından heterojen özelliklere sahip olunması gibi nedenler, insanların dini inançlarını dikkate almayı güçleştirmektedir. Ayrıca kadınların, çalışma hayatına her geçen gün daha fazla dâhil olmaları nedeniyle komşuluk ilişkilerine ayrılan zaman azalmış ve dolayısıyla komşuların birbirlerinin yaşam tarzından haberdar olmaları genel olarak olanaksızlaşmıştır. Bu durum, bir bakıma Türk toplum kültürünü temsil eden aktörler açısından komşuluk ilişkilerinin olması ve sürdürülmesi gerektiğine dair bir niyet ya da düşüncenin varlığını korumasına rağmen, modern gündelik yaşamın koşullarının bu düşünceyi eyleme dönüştürmekte engelleyici olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Bu konuyla ilgili evvelki yıllarda yapılan bir çalışmanın sonuçlarına bakıldığında; komşularının dindar olmasına önem verenlerin oranının %47,4 olduğu görülmüştür (Köktaş, 1993, s. 174-175). Dolayısıyla ilişki veya etkileşimde bulunmak için komşularının dini inancına ya da dindar olmasına dikkat etme durumunun zaman içinde farklılaştığını söylemek mümkündür.

Cinsiyet değişkenine göre komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat edip etmeme durumu incelendiğinde; anlamlı bir farklılaşmanın ve dolayısıyla anlamlı bir ilişkinin olmadığı ($p=0,227$) görülmüştür. Ancak dini inancın benzer olmasına dikkat eden erkeklerin oranı (%39,4), kadınların oranından (%35) yüksek çıkmış olması dikkat çekmiştir. Burada, yani erkekler nezdinde komşuluk ilişkilerinde dini inançların farklılaşmasının yaşam tarzının da farklılaşması anlamına geleceği, erkek aile bireyinin kendinden ziyade bir aile olarak bu farklılığın kendi ailesine uygun düşmeyeceği düşüncesinin daha fazla hâkim olduğu söylenebilir. Öte yandan görüşülenlerin yaş grupları ($p=0,291$) ve medeni durumları ($p=0,057$) ile komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat etme durumları arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Söz konusu ilişkilerde dini inancın benzer olmasına dikkat edenlere yaş ve medeni durum açısından bakıldığında; ciddi bir farklılaşmanın olmadığı saptanmıştır. Komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat edip etmemeye ilişkin veriler doğum yeri değişkeni yönüyle incelendiğinde, doğum yeri köy olup komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat edenlerin oranının, ilçe ve il merkezi olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilk sosyalleşme alanının kır/köy veya kent olması ile komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olup olmaması hususunda farklı bakış açılarının oluşması arasında yakın bir ilişki ($p=0,013$) bulunmaktadır.

Eğitim düzeyi değişkenine göre komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat etme durumuna ilişkin veriler değerlendirildiğinde; eğitim seviyesi yükseldikçe söz konusu ilişkilerde dini inanca dikkat edenlerin oranının azaldığı görülmüştür. Bir başka ifadeyle, eğitim seviyesi yükseldikçe komşuluk ilişkilerinde dini inancı önemsemeyenlerin oranının arttığı tespit edilmiştir. Örneğin dini inancı önemsemediğini ifade eden ilkokul mezunlarının oranı %48,6'iken, bu oran lise mezunlarında %52,3, lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanlarda ise %70,1'dir. Buna göre eğitim seviyesi ile komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat etme durumu arasında zıt bir ilişki vardır. Öte yandan mesleki durum ile komşuluk ilişkilerinde dini inancın benzer olmasına dikkat etme durumu arasında da anlamlı bir ilişkinin olduğu ($p=0,000$) elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Dini inanca dikkat edenlerin oran bakımından yüksek olduğu gruplar şunlardır; işçiler (%60,7), ev hanımları (%55,8), esnaf/zanaatkârlar (%52,8) ve son olarak emeklilerdir (%52,2). Diğer gruplarda ise dini inancı önemsemeyenlerin oranı daha yüksektir. Söz konusu mesleklerden biri de çiftçiliktir. Çiftçilerin %71,1'i dini inancı önemsemediklerini belirtmiştir. Görüşmeler esnasında bu konuyla ilgili düşüncelerini ifade eden çiftçilerin bir kısmına göre komşuluk ilişkisi için insanların dini inançlarına dikkat etmeleri genellikle mümkün değildir. Zira çiftçiler, genel olarak yerleşim alanı küçük ve nüfus ortalamasının oldukça az olduğu yerlerde

(köylerde) ikamet etmektedirler. Böyle ortamlarda ikamet eden bireylerin, ilişki kurabilecekleri ya da etkileşimde bulunabilecekleri kişi sayısı kısıtlı olduğundan, komşularının dini inançlarına dikkat etmelerinin genellikle mümkün olmadığı ifadelerinden anlaşılmıştır. Ancak bu durum, kırsal kesimde değişken olmayan, az nüfuslu bir topluluğun kuşaklararası bir sürekliliğe de sahip olduğunu, dolayısıyla zaten homojen olan bu çevre koşullarında böyle bir farklılığın olup olmadığı akla gelen bir husus da değildir.

Komşuluk ilişkileri için bireylerin dini inanç bakımından kendileriyle benzer olmasına dikkat edenlere, dikkat etme nedenleri de sorulmuştur. Bu soruya %49,4'ü "karşılıklı anlaşmayı kolaylaştırmak için", %34,2'si "daha fazla güven duyabilmek için" ve %14,4'ü de "daha yakın bir ilişki kurabilmek için" cevabını vermiştir. Arkadaşlık ilişkilerinde olduğu gibi komşuluk ilişkilerinde de karşılıklı anlaşabilmek ve yakın bir ilişki kurabilmek seçeneklerinde yoğunlaşmanın daha fazla olduğu (%83,6) görülmüştür. Öte yandan güven duygusuna kaynaklık etmesi nedeniyle komşuluk ilişkilerinde de dini inanca dikkat eden bir kesim bulunmaktadır. Komşuya güven duygusunun, sosyal sermaye ögesi olarak kabul edildiğini burada özellikle belirtmek gerekir (Canatan ve Pazarbaşı, 2016: 36). Zira bu güven vasıtasıyla komşular arasında karşılıklı ilişkiler kurulmakta ve sürdürülmekte, böylece yardımlaşma, dayanışma koşulları yaratılarak, gerektiğinde birtakım ihtiyaçların giderilmesi de kolaylaşmaktadır.

✓ Ticari İlişkiler

Sosyolojik araştırmaların önemli alanlarından biri, gündelik hayatın önemli bir kısmını oluşturan çalışma hayatı ve bu kapsamda meydana gelen ilişkilere (Özkul, 2002: 27). Zira bireylerin çalışma ortamlarında öğrendikleri ve geliştirdikleri davranış ve eylemler, onların hem iş ya da meslek hayatlarını hem de iş dışı gündelik hayattaki davranış ve tutumlarını belirlemektedir (Kars ve Özkul, 2021: 42; Beşirli, 2013: 207). Öte yandan çalışma hayatını ve bu kapsamda oluşan ilişkileri etkileyen ya da şekillendiren bazı sosyal ve kültürel değerler bulunmaktadır. Bu bağlamda alan çalışmasında örneklem grubunda yer alan işverenlere "ticari ilişkilerinizde en fazla dikkat ettiğiniz konu nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Böyle bir soru karşısında işverenlerin %60,2'si "dürüst olmak", %26,2'si "kar etmek/zarar etmemek" ve %13,6'sı "inandığım dine uygun davranmak" şeklinde cevap vermiştir. Bu konuyla ilgili elde edilen verilere, işverenlerin meslek gruplarına göre bakıldığında esnaf/zanaatkarlar (%70,5) ile profesyonel meslek mensuplarının (%71,4) üçte ikisinden fazlasının "dürüst olmak" konusuna daha fazla dikkat ettikleri anlaşılmıştır. Çiftçilik yapanlarda bu oran %46,7'dir. Çiftçilik yapanların ikinci en fazla yoğunlaştığı konu ise %42,2'lik oranıyla "kar etmek/zarar etmemek"tir. Öte yandan kar etmek/zarar etmemek konusuna dikkat eden esnaf/zanaatkarların oranı %15,9'iken, profesyonel meslek mensuplarında bu oran %7,1'dir. Dolayısıyla kar etmek/zarar etmemek konusuna dikkat edenlerin ez az olduğu işveren grubu, profesyonel meslek mensuplarıdır ki, profesyoneller daha çok ücretli çalıştıkları için kar/zarar seçeneği onlar açısından bir değerlendirme şekli değildir. Son olarak "inandığım dine uygun davranmak" şeklinde cevap verenlerin %42,9'unu esnaf/zanaatkar olan işverenler, %35,7'sini çiftçiler ve %21,4'ünü profesyonel meslek mensupları oluşturmaktadır. Buna göre ticari ilişkilerde inandığı dini dikkate alanlar arasında en az profesyonel meslek mensuplarına rastlanmaktadır. Burada şunu da hatırlatmak gerekir ki, geleneksel toplum yaşamında mesleklerin icrasında lonca, ahi birlikleri gibi örgütlenmeler yoluyla temsil edilen ve dini tutumları daha fazla aksettiren mesleki kurallar bulunmaktadır. Ancak, modern toplumda işbölümünün farklılaşması ve her bir mesleğin etik değer ya da kurallarının, karşılıklı yarar, faaliyetin en uygun iş süreçlerinin dikkate alınarak yapılması, doğruluk ve dürüstlük, zarar vermeme gibi ilkeleri içinde barındırması ve mesleklerin bu kurallara göre icra edilmesi gerekliliği gibi kabuller mesleki sosyalleşme yolu ile bireylere aktarıldığı için yukarıdaki cevapların farklılaşmasında böyle bir bilincin de etkili olduğu dikkate alınmalıdır (Cirhinlioğlu, 2000: 11-12; Nalbant, 2005: 198-199; Maya, 2013: 493-494). Nitekim derinlemesine

görüşmeler yoluyla elde edilen verilerle ilgili aşağıda verilen açıklamalar bu düşünceyi doğrular görünmektedir.

Araştırmanın derinlemesine görüşmelerinde de işveren olan katılımcılara “ticari ilişkilerinizi kurarken/sürdürürken daha çok neleri dikkate alırsınız?” sorusu sorulmuştur. Bu soru karşısında ticari ilişkileri yönlendiren veya yöneten ticari ahlaktan veya etik değerlerden bahsedilmiştir. Bu değerlerin başında dürüstlük ve güvenilirliğin geldiği özellikle vurgulanmıştır. Öte yandan ticari ilişkilerde profesyonelliğin önemini vurgulayan ve bu tür ilişkilerde dini inancın önemli olmadığına değinen işverenler de bulunmaktadır. Burada şunu özellikle ifade etmek gerekir; “ticari ilişkilerinizi kurarken/sürdürürken daha çok neleri dikkate alırsınız?” sorusu karşısında dini değerlerin önemine özellikle değinen görüşmeci yoktur. Ancak hem soru formu uygulanan hem de derinlemesine görüşme yapılan işverenlere “iş yaşamınızda ilişki kurduğunuz kişilerin dini inançlarınıza uygun olmasına dikkat eder misiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Böyle bir soru karşısında soru formu uygulanan işverenlerin %36,9’u “evet”, %63,1’i “hayır” cevabını vermiştir. Meslek grupları açısından bakıldığında, iş yaşamında ilişki kurdukları kişilerin dini inancının kendilerine uygun olmasına dikkat edenlerin en yoğun olduğu grubun %63,6’lık oranıyla esnaf/zanaatkarlar olduğu görülmüştür. Bunun ardından profesyonel meslek mensupları (%28,6) ve çiftçiler (%13,3) gelmektedir. Görüşmeler esnasında çiftçilerin büyük çoğunluğu tarafından, ticari ilişkilerde insanların dini inançlarına dikkat etmelerinin mümkün olmadığı özellikle dile getirilmiştir. Zira onlara göre herhangi bir ürün alırken önemli olan, uygun bir fiyata almaktır. Öte yandan örneğin pazar yerinde bir ürün satarken de, insanların dini inançlarına dikkat etmekten ziyade önemli olan, köylerinden getirdiklerini biran önce satmak olduğu ifadelerinden anlaşılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılan işverenler açısından da önemli olan, ticari ilişki kurulan kişinin/kişilerin dürüst ve güvenilir olmasıdır. Dolayısıyla dini değerlerin, çalışma hayatında kurulan ticari ilişkiler açısından bir başvuru kaynağı olarak alınmadığı söylenebilir. Bunun yerine ticari ahlak veya ticaret ahlakı olarak isimlendirilen değerlerin önemsendiği gözlenmiştir. Ticari ahlak olarak isimlendirilen değerlerin başında ise dürüstlük ve güvenilirliğin geldiği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmıştır.

✓ *Alışveriş Sürecinde Kurulan İlişkiler*

Gündelik yaşamda bireyler, birtakım ihtiyaçlarını gidermek için alışveriş yapmakta ve bu süreçte tanıdık ya da tanımadıkları diğer bireyler ile etkileşime geçmektedirler. Söz konusu süreci etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerin başında bireylerin gelir durumu gelmektedir. Zira bireyler, ekonomik durumlarını dikkate alarak alışverişini kimden veya nereden yapacaklarını belirlemektedirler. Ancak bu süreçte bireylerin sadece ekonomik durumları değil, sahip oldukları kültürel ve dini değerleri de etkili olmaktadır. Zira dini veya kültürel değerler, gündelik hayatın hemen her anına veya alanına tesir edebilmektedir. Bu bağlamda alan çalışmasında görüşülenlere, alışverişini daha çok nereden yaptıkları sorulmuştur. Elde edilen verilere göre örneklemin %18,5’i alışverişini daha çok alışveriş merkezlerinden, %22’si çarşıdan, %33,6’sı semt pazarından, %8,8’i bakkal/manavdan ve %17,1’i internet üzerinden yapmaktadır. 2016 yılının başlarında Isparta il merkezinde yapılan bir çalışmanın verilerine göre internet üzerinden alışveriş yapanların oranı %2,8’dir (Kars, 2016: 131). Bu verilere göre internet üzerinden alışveriş yapan bireylerin oranlarında ciddi bir artışın olduğu söylenebilir. Ancak bu araştırmanın alan çalışmasının Covid-19 hastalığının yoğun yaşandığı bir süreçte yapılmış olmasının, söz konusu artışın yaşanmasında etkili olabileceğini burada ifade etmek gerekir. Zira söz konusu pandemi sürecinde hastalığın yayılmasını önlemek için kısmen veya tamamen alışveriş mekânları kapatılmıştır. Dolayısıyla bireyler ya hasta olmamak ya da kapanmaların olduğu zamanlarda ihtiyaçlarını gidermek için internet üzerinden alışveriş yapmış olabilirler.

Öte yandan alışveriş yapılacak yerin ve dolayısıyla ilişki kurulacak kişinin/kişilerin belirlenmesinde dini inancın rolünü veya etkinliğini daha iyi anlayabilmek için alan çalışmasında sorulan bir diğer soru “Alışveriş yapacağınız kişinin dindar olup olmamasına dikkat eder misiniz?”

sorusudur. Elde edilen verilere göre örneklemin %27,2'si alışveriş yapacağı kişinin/kişilerin dindar olmasına dikkat etmekte, %72,8'i ise dikkat etmemektedir. Bu verilere cinsiyet değişkeni yönüyle bakıldığında, anlamlı farklılaşmaların olmadığı tespit edilmiştir. Zira alışveriş yapacakları kişinin dindar olup olmamasına dikkat eden kadın (%25,3) ve erkeklerin (%28,7) oranları birbirlerine oldukça yakındır. Ki-kare anlamlılık değeri de ($p=0,312$) göstermektedir ki söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Ayrıca görüşülenlerin yaş grupları ile alışveriş yapılacak kişinin dindar olup olmasına dikkat etme durumu arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı ($p=0,153$) tespit edilmiştir. Öte yandan eğitim düzeyine göre veriler analiz edildiğinde; dalgalı bir dağılımın olduğu görülmüştür. Her bir kategori kendi içinde ele alındığında, alışveriş yapacağı kişinin dindar olmasına dikkat edenler açısından en fazla yoğunluğun %42,3'lük oranıyla lise mezunlarında olduğu tespit edilmiştir. Bunu önlisans (%33,7), ortaokul (%33,3), ilkokul (%29,7) ve lisans (%20,1) mezunları izlemektedir. En az yoğunluk ise lisansüstü (%12,8) eğitim düzeyine sahip olanlarda olduğu elde edilen verilerden anlaşılmıştır ($p=0,000$).

Alışveriş sürecine ilişkin veriler mesleki durum açısından incelendiğinde, dindar olup olmadığına dikkat edenlere en fazla ev hanımları (%46,2) arasında rastlanmaktadır. Ev hanımlarının ardından emekliler (%39,1) ve esnaf/zanaatkarlar (%38,9) gelmektedir. Buna göre çalışma hayatında yer alıp alışveriş yapacağı kişilerin dini inancına dikkat edenlerin en fazla yaygın olduğu meslek grubu, esnaf/zanaatkarlardır. Bahsi geçen duruma dikkat edenlere, en az rastlanıldığı meslek grubu ise hizmet/satış elemanlarıdır (%14). Dolayısıyla alışveriş yapılacak kişinin dindar olup olmamasına dikkat etme durumu, meslek gruplarına göre değişmektedir ($p=0,000$). Alışveriş yapılacak kişinin dindar olup olmamasına dikkat etme durumu bireylerin yetiştikleri aile ortamlarına göre de farklılaşmaktadır. Dindar bir aile ortamında yetişen bireylerin yaklaşık olarak yarısının (%48,8), dindar kişilerle alışveriş yapmak istediği elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Geleneksel ailede yetişenlerin %22,2'sinin, otoriter ailede yetişenlerin %20,7'sinin ve demokratik bir ortamda yetişen bireylerin ise %13'ünün alışveriş yapacağı kişilerin dindar olup olmamasına dikkat ettiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla dindar bir ortamda yetişenlerin, dindar kişilerle alışveriş yapmak hususunda daha hassas oldukları söylenebilir.

Dindar kişilerle alışveriş yapma konusuna dikkat eden bireylere bunun nedeni de sorulmuştur. Elde edilen verilere göre bu konuda dikkat edenlerin yaklaşık olarak yarısı (%48,2), "paramın dindar birisine gitmesini istiyorum" şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca %26,7'si "dindar kişilere daha fazla güvenirim" ve %18,3'ü ise "dindar olmayan kişilerle alışveriş yapmak uygun değildir" seçeneğini belirtmiştir. Diğer seçeneğini belirtenlerin oranı ise %6,8'dir. Bu seçeneği belirtenlerden birkaçı "işlerini daha düzgün yapacaklarına inandığım için" şeklinde cevap vermişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Geçmişten günümüze bütün insanlık grup, topluluk ve toplum gibi kavramlarla ifade ettiğimiz birliktelikler halinde varlığını sürdürmektedir. Bu birliktelikler içinde yaşayan insanlar birbirleriyle geçici veya sürekli ya da doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim içinde olmuşlardır. Söz konusu ilişki ya da etkileşimler, bireylerin yaşadıkları sosyal ve kültürel çevrenin sahip olduğu değerlere göre biçim almakta ve bu çerçevede sürdürülmektedir. Bu bağlamda ele alınan ve sosyal bilimlere konu olan temel toplumsal değerlerden biri de din olgusudur. İnsan ve toplum hayatı açısından genellikle aileden tevarüs eden bir gerçeklik olarak kabul edilen din, bireylerin sahip oldukları bilgi stokları ve sosyal sermaye çeşitliliği açısından göreceli de olsa toplumsal yaşamı hemen hemen bütün yönleriyle etkilemektedir. Toplumun yapısı ve işleyişiyle güçlü bir şekilde bütünleşmiş bir fenomen olarak din, modern toplumlarda da, dini inanç veya değerlerin toplumsal önemlerini büyük ölçüde yitirdiği düşünülse de, yapısal bir unsur olarak birey, grup ve toplum düzeyinde toplumsal ilişki ve faaliyetlerin kurulmasında ve sürdürülmesinde referans olma işlevini yerine getirmeye devam etmektedir. Bu çalışmada sosyal ve kültürel bir değer olarak dinin toplumsal

ilişki biçimlerine etkisi, bir yandan literatürde yer alan yaklaşımlara göre değerlendirilmiş, diğer yandan da alan çalışmasından elde edilen bulgular üzerinden yapılan analizlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Alan verileri dikkate alınarak aile içi ilişkilerin, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin, çalışma hayatında kurulan ticari ilişkilerin ve alışveriş sürecinde ilişkilerin kurulmasında veya sürdürülmesinde dinin ya da dini değerlerin dikkate alınıp alınmadığına yönelik veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca özellikle arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin kurulmasında veya devam ettirilmesinde dini değerlerin önemsenme nedenleri ve dini değerleri dikkate alarak kurulan arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinden beklenen faydalar yine alan verileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Alan çalışmasından elde edilen verileri, çalışmanın temel varsayımını dikkate alarak değerlendirdiğimizde şunları ifade edebiliriz; Aile açısından dinin etkisi örneğin; yeni bir yuvanın kuruluşu sürecinde eş seçiminde gözlenmektedir. Bu süreçte, yani evlenilecek kişinin belirlenmesinde, yani müstakbel eşte ‘dürüst ve ahlaklı olması’ seçeneğinden sonra en çok frekans toplayan seçenek olarak dindarlığın aranılan bir vasıf olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin doğum yerlerine, eğitim düzeylerine, mesleki durumlarına, medeni durumlarına ve yetiştikleri aile ortamlarına göre evlenilecek kişinin belirlenmesinde dindar olma seçeneğinin tercih oranı değişmektedir. Öte yandan aile içi ilişkileri etkileyen ya da belirleyen değerler arasında da din bulunmaktadır. Aile içi ilişkilerdeki dinin etkinliği, bireylerin cinsiyetlerine, yaş gruplarına, eğitim durumlarına, doğum yerlerine, mesleki ve medeni durumlarına ve yetiştikleri aile ortamlarına göre değişmektedir. Bir başka ifadeyle bireylerin demografik ve toplumsallaşma özelliklerine göre dinin, aile içi ilişkilerdeki etkinliği değişmektedir. Arkadaşlık ilişkilerinin kurulmasında da, başka faktörlerin yanında, dini inancın ya da değerlerin rolünün olduğu tespit edilmiştir. Dinin, arkadaşlık ilişkilerindeki rolü eğitim durumuna, medeni ve mesleki duruma, yetiştikleri aile ortamına göre değişmektedir. Öte yandan dinin söz konusu ilişkilerdeki etkinliği cinsiyete, yaş gruplarına ve doğum yerlerine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Dindar insanlarla kurulan ilişkiler, oldukça yüksek oranda, faydalı bulunmaktadır. Söz konusu faydalar arasında dini inancın öğrenilmesi, dindar insanların daha fazla güven verici oldukları ve herhangi bir sorun karşısında diğer bireylere nazaran daha yardım sever olduklarına dair deneklerin bir kanaati bulunmaktadır. Komşuluk ilişkilerinde ise dini inancın benzer olması belli oranlarda önemsenmektedir. Komşuluk ilişkileri için dini inancın benzer olmasına dikkat edip etmeme, bireylerin doğum yerlerine, eğitim düzeylerine ve mesleki durumlarına göre değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenleri açısından belirgin bir farklılaşmanın oluşmadığı tespit edilmiştir. Ticari ilişkiler açısından dini değerlerin rolünü değerlendirmek gerekirse, ticari ilişkilerin kurulmasında ve yürütülmesinde dini değerler, diğer faktörler kadar dikkate alınmamaktadır. Dikkate alınan faktörler, işverenlerin meslek gruplarına göre değişmektedir. Çalışma hayatında, insanlarla bireysel ilişkiler de kurulmaktadır. Bu tür ilişkiler kurulurken, genel olarak insanların dini inançlarına dikkat edilmediği gözlenmiştir. Bu durum, işverenlerin meslek gruplarına göre değişmektedir. Son olarak dinin veya dini değerlerin, alışveriş sürecinde kurulan ilişkilere yönelik belirleyici bir rolünün olmadığı anlaşılmıştır. Bir başka ifadeyle bireyler, alışveriş yapacakları kişiyi/kişileri belirlerken, onların dindar veya inançlı bir kişi olup olmadıklarını çok fazla önemsememektedirler. Öte yandan, alışveriş yapılacak kişinin dindar olmasına dikkat etme durumu, bireylerin eğitim düzeylerine, mesleki durumlarına ve yetiştikleri aile ortamlarına göre değişmekte, cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre ise değişmemektedir.

Sonuç olarak “sosyal ve kültürel bir değer olarak dinin toplumsal ilişki kurma biçimlerine etkisi bireylerin demografik ve toplumsal özelliklerinin nitelikleri ve bu niteliklere yüklenen toplumsal sorumluluk ve rollere göre değişir” temel varsayımı, dinin ya da dini değerlerin aile içi ilişkilere, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerine etkisi bakımından önemli oranda doğrulanmış, öte yandan çalışma hayatında kurulan ticari ilişkilere ve alışveriş süreçlerinde kurulan ilişkilere yönelik belirgin bir etkisinin olmaması nedeniyle tam olarak doğrulanmamıştır. Ayrıca dinin söz konusu

ilişkilere olan etkisi, eğitim seviyesi, mesleki durum, doğum yeri ve medeni durum değişkenleri açısından farklılaştığı için temel varsayım önemli oranda doğrulanmış, cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından tam olarak doğrulanmamıştır.

Kaynakça

- Abuzar, C. (2011). Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 143-153. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/257660>
- Acar, Z. & Başar, E. (2015). Cuma hutbelerinin sosyal sermaye oluşturmadaki rolü: Diyanet İşleri Başkanlığının cuma hutbeleri üzerine bir araştırma. Ahmet Diken vd. (Eds.), 1. *International Congress on Applied Sciences: "Social Capital"*, 831-835.
- Akyüz, N. (1997). Dinin nesnelleşmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 273-303. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2572533>
- Altay, A. (2007). Bir kamu malı olarak sosyal sermaye ve yoksulluk ilişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 7/1, 337-362. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/557040>
- Arslan, M. (2016). Gündelik hayatta din. N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Eds.), *Din sosyolojisi el kitabı el kitabı* içinde (s. 307-322), Grafiker Yayınları.
- Aydemir, M. A. (2011). *Toplumsal ilişkilerin sosyal sermaye değeri (Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bal, H. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri-Nicel araştırma yöntemleri*. Fakülte Kitabevi.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası-Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. (V. Saygın Ögütle Çev.), Paradigma Yayıncılık.
- Berger, P. L. (2015). *Kutsal şemsiye dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları*. (A. Coşkun, Çev.), Rağbet Yayınları.
- Beşirli, H. (2013). Toplumsallaşma. İ. Çapcıoğlu & H. Beşirli (Eds.), *Sosyolojiye Giriş* içinde (s. 191-208), Grafiker Yayınları.
- Bodur, H. E. & Çapcıoğlu, İ. (2016). Sosyolojik teori ve din. N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Eds.), *Din Sosyolojisi* içinde (s. 111-147), Grafiker Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. Richardson (Eds.), *Handbook of Theory and Research for The Sociology of Education* (pp. 241-258), New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. & Passeron J. C. (1990). *Reproduction in education-society and culture*. (R. Nice, Çev.), Sage Puplication.
- Bourdieu, P. (1996). *State nobility: Elite schools in the field power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2014). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. İletişim Yayınları.
- Canatan, K. & Yıldırım, E. (2011). *Aile sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Canatan, K. & Pazarbaşı, İ. (2016). Ortadoğu toplumlarında komşuluk ilişkileri ve komşuya güven düzeyi: sosyolojik bir yaklaşım. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 33-63. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1080065>
- Cirhinlioğlu, Z. (2000). *Meslekler ve sosyolojisi*. Zafer Cirhinlioğlu (Eds.), Gündoğan Yayınları.
- Doğan N. (2012). *Alman sosyoloji geleneği*. Kitabevi Yayınları.

- Duman, B. & Alacahan, O. (2011). Sosyal sermaye/güven boyutunda etniklik. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 181-208. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223425>
- Durkheim, E. (2010). *Dinsel yaşamın ilk biçimleri*. (Ö. Ozankaya, Çev.), Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak ve toplum*. (D. Çenesiz Çev.), Pinhan Yayıncılık.
- Erbaş H. (1992). Sosyolojide fenomenoloji. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 159-166. <https://kitaplar.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/60373/11953.pdf>
- Eşki, H. (2009). Sosyal Sermaye -Önemi, Üretimi ve Ölçümü- Üzerine Bir Alan Araştırması. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. (B. Bilgen & B. Şen Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Furseth I. & Repstad, P. (2006). *An introduction to the sociology of religion, classical and contemporary perspectives*. Asgate Publishing; ((2011). *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, (İ. Çapcıoğlu & H. Aydınalp, Çev.), Birleşik Yayınevi.)
- Gökçe, B. (2007). *Türkiye'nin toplumsal yapısı ve toplumsal kurumlar*. Savaş Yayınevi.
- Gözaydın, İ. (2014). Bourdieu ve din, *Cogito-Pierre Bourdieu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Günay, Ü. (1997). *Erzurum ve çevre köylerinde dini hayat*. Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- Günay, Ü. (2012). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Gündüz, M. & Yıldız C. (2008-Yaz). Türk yazılı kültüründe komşuluk. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 123-138. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6139/82369>
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik olarak din ve toplum ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 156-164. <https://doi.org/10.18069/fusbed.06220>
- Kars, F. (2016). *Yaşam tarzı göstergesi olarak meslekler (Isparta Örneği)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kars, F. & Özkul, M. (2021). Yaşam tarzı göstergesi olarak meslekler. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(1), 37-63. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.2.1.3>
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye'de dini hayat*. İşaret Yayınları.
- Kunduracı, N. F. (2012). İslam medeniyetinin oluşumunda sosyal sermaye. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 191-226. <https://dergipark.org.tr/en/pub/omuifd/issue/20288/215341>
- Kurt, A. (2008). Sosyolojik din tanımları ve dine teolojik bakış sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 73-93. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uluifd/issue/13483/162875>
- Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2002). *Din üzerine*. (K. Güvenç, Çev.), Sol Yayınları.
- Maya, İ. (2013). Akademisyenlerin meslek ahlakına aykırı olan davranışlara ilişkin algıları (Çomü eğitim fakültesi örneği). *Turkish Studies*, 8(6), 491-509. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5039>

- Nalbant, Z. E. (2005). İşletmelerde sosyal sorumluluk ve iş ahlakı. *Yönetim ve Ekonomi Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF*, 12(1), 193-201. <http://yonetimekonomi.cbu.edu.tr/dergi/pdf/C12S12005/ZEN.pdf>
- Nas, F. (2017). Üniversite öğrencilerinin arkadaşlık seçiminde cinsiyet, inanç ve etnisite değişkenlerinin önemi (bartın üniversitesi örneği). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 489-497. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/371914>
- OECD. (2001). *The well-being of nations: The Role of Human and Social Capital*. <https://www.oecd.org/education/innovation-education/1870573.pdf>
- Odabaşı, F. (2014). Dindarlık göstergesi olarak dil/dil dindarlığı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(1), 123-154. <https://dergipark.org.tr/en/pub/daad/issue/4484/61798>
- Özalp, A. (2017). *Sembolik etkileşimcilik entelektüel kökenler, kuramlar ve din olgusu*. Gece Kitaplığı.
- Özalp, A. (2017). Sembolik etkileşimciliğin tarihine bir bakış: cooley ve din örneği. *Turan Araştırmalar Merkezi*, 9/Sonbahar(36), 614-620. https://turansam.com/wp-content/uploads/2020/08/TURAN-SAM_36.pdf
- Özdemir, M. (2017). Din-birey ve toplum ilişkisi üzerine (Ünver Günay, Peter Berger, E. M. Hamdi Yazır Örneği). *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4(7), 9-19. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.331929>
- Özkuş, M. (2002). *Çalışma sosyolojisi*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Parsons, T. (1964). Evolutionary universals in society. *American Sociological Review*, 29(3), 339-357. <https://www.jstor.org/stable/2091479>
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları ve klasik kökenleri*. (H. Hümür, Çev.), Deki Yayınları.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2015). *Çağdaş sosyoloji kuramlar ve klasik kökenleri*. (I. Ertuna Howison, Çev.), Deki Yayınları.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler*. (A. Akan & S. Kesikoğlu, Çev.), Heretik Yayınları.
- Sofuoğlu, N. S. (2009). Alfred Schutz'un fenomenolojik sosyolojisi ve din sosyolojisine uygulanabilirliği. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Swartz, D. (1997). *Culture and power: The sociology of Pierre Bourdieu*. University of Chicago Press.
- Taş, K. (2016). Sosyolojik din tanımları. N. Akyüz & İ. Çapçioğlu (Eds.), *Din sosyolojisi içinde* (s. 37-42), Grafiker Yayınları.
- TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=hb_x
- Weber, M. (2016). *Din sosyolojisi*. (L. Boyacı, Çev.) Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2017). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (G. Rızaoğlu, Çev.), Oda Yayınları.
- Wiernik, C. S. (2011). Christian religiosity and social trust. [Unpublished Doctorate Thesis], The Pennsylvania State University.

- Yavuz, S. (2013). Sosyal sermaye ve din; sermayenin grup içi işbirliği ve eşgüdümüne etkisi üzerine. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(23), 43-76. <https://doi.org/10.14395/jdiv55>
- Yeung, A. B. (2004). An intricate triangle, religiosity, volunteering, and social capital: the european perspective The Case of Finland. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, SAGE 33(3), 401-422.
https://www.academia.edu/29707120/An_Intricate_Triangle_Religiosity_Volunteering_and_Social_Capital_The_European_Perspective_the_Case_of_Finland
- Yıldırım, İ. (2007). Üniversite öğrencilerinin eş seçme kriterleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, III(27), 15-19. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21447/229851>
- Yinger, J. M. (1961). *Religion, society and the individual*. The Macmillan Company, New york.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

1. Yazar/First author %50,
2. Yazar/Second author %50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).